

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук

Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«Психоаналітичне прочитання ключових мотивів
творчості Ч. Паланіка й І. Велша (від літературного оригіналу до
кіноадаптації)»**

Psychoanalytic reading of the key motives of the works of C. Palanik and I.
Welsh (from the literary original to the film adaptation)

Виконала: студентка 4-го року
навчання,
напряму підготовки
034 Культурологія

Слюсар Надія Миколаївна

Керівник: Брюховецька О. В.
кандидат філософських наук,
старший викладач

Рецензент: Онуфрієнко А. В.
Провідна кінознавиця
Національного центру Олександра
Довженко

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою

«_____»

Секретар ЕК _____

«___» _____ 20__

р.

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПСИХОАНАЛІТИЧНЕ ПРОЧИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ	8
I. 1. Художні твори як важливий чинник зародження психоаналітичної теорії	8
I. 2. Розробки Зигмунда Фрейда в літературознавчих аналізах.....	12
I. 3. Роль Карла Густава Юнга в історії та розвитку психоаналітичної критики	18
I. 4. Неофрейдизм як нова гілка в літературознавчих дослідженнях.....	24
РОЗДІЛ II. ПСИХОАНАЛІТИЧНЕ ПРОЧИТАННЯ КІНО ТА ЕКРАННІ ПРОЧИТАННЯ ЛІТЕРАТУРИ НА ПРИКЛАДІ КІНОАДАПТАЦІЇ «БІЙЦІВСЬКОГО КЛУБУ»	29
II. 1. Роль кіноадаптацій у дослідженнях літературних оригіналів	29
II. 2. Становлення та розвиток деяких ключових положень класичної психоаналітичної теорії	32
II. 3. Застосування психоаналітичних концепцій для інтерпретації твору Ч. Паланіка «Бійцівський клуб» та однойменної кіноадаптації Д. Фінчера	40
РОЗДІЛ III. ТВОРЧА СПАДЩИНА ЧАКА ПАЛАНІКА ТА ІРВІНА ВЕЛША В ДЗЕРКАЛІ ПСИХОАНАЛІЗУ	51
III. 1. Дослідження психіки головних героїв книги Ч. Паланіка «Вцілілий» і роману І. Велша «Багно» за теорією Зигмунда Фрейда.....	51
III. 2. Персонажі книг Ірвіна Велша та Чака Паланіка як носії юнгіанських архетипів	60
ВИСНОВКИ	65
БІБЛІОГРАФІЯ	68
BIBLIOGRAPHY	75
MEDIAGRAPHY	77

ВСТУП

Актуальність. Розпочавши своє існування як метод лікування невротиків, психоаналіз набув широкого розповсюдження та вийшов далеко за межі інтроспекції людини шляхом проведення сеансів. Хоча й перші роки існування психоаналітичної теорії пов'язані з хвилею критики з боку низки науковців, серед яких можна побачити й колишніх колег Зигмунда Фрейда (1856 – 1939 рр.), з часом ряди прибічників методу ставали все ширшими, наповнюючись новими розробками та великою низкою гілок. Нерідко у фокусі уваги дослідників знаходилася художня творчість. Наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ століття Зигмундом Фрейдом був створений особливий метод в літературознавстві, що отримав назву психоаналітична критика. Наступники батька психоаналізу значно збагатили скарбівню наукових розробок, присвячених виокремленому феномену. Оскільки основою методу виступає психоаналіз, дослідниками застосовується термінологія останнього. В даному контексті важливим є ознайомлення з низкою психоаналітичних концепцій, першоджерелом котрих є зроблені Зигмундом Фрейдом відкриття. Особливої уваги заслуговують його роботи, присвячені психіці митців, що базуються на дослідженні специфіки тих чи інших творів. Хоча подібний підхід побачив світ найпершим, він є складником широкого розмаїття можливого розгляду художньої творчості з психоаналітичних позицій.

Не менш вагомий внесок у розвиток психоаналітичної критики був зроблений колишнім прибічником фрейдівських вчень Карлом Густавом Юнгом (1875 – 1961 рр.), який відкрив колективне несвідоме – великий пласт для дослідження людської психіки. На основі його теорії стало можливим вивчення літературних архетипів, тобто знайомих здавна образів, мотивів і сюжетів у різних творах. Завдяки цьому, науковець має змогу присвятити своє дослідження як психології персонажів або самого

митця, так і безпосередньо самому твору: структурі, сюжету, мотивам, образам тощо.

Одним із найбільш популярних авторів сучасності є американський письменник Чак Паланік і шотландський майстер слова Ірвін Велш. Велика низка їхніх творів здобули всесвітню славу, закріпивши за митцями звання провідних літераторів покоління. Тісно пов'язані з контркультурою роботи авторів порушують велику кількість питань, важливих для сучасного суспільства. Екранізації творчої спадщини кожного з них стали культовими фільмами, значно збагативши улюблені історії новими образами та деталями, що дозволяють більш глибоко дослідити окремі аспекти та поведінки улюблених персонажів.

Тож, враховуючи значущість описаного, наша робота присвячується застосуванню психоаналітичних концепцій Зигмунда Фрейда та Карла Юнга для інтерпретації творів Ірвіна Велша та Чака Паланіка разом з їх екранізаціями.

Ступінь наукової розробки. З огляду на тему роботи, першочергово були розглянуті розробки провідних психоаналітиків, розпочинаючи з написаної сумісно з Йозефом Броєром працю Зигмунда Фрейда «Дослідження істерії», опубліковану в 1895 році, що стала базисом для багатьох розвинутих пізніше ідей. Не можна оминати першу монографічну працю батька психоаналізу «Тлумачення сновидінь» 1900 року, котра познайомила людства з великим розмаїттям відкрить. Серед останніх містяться такі психоаналітичні концепції, як теорія сновидінь, едіпів комплекс, сублимація та велика кількість інших. У праці 1915 року «Несвідоме» було представлено першу «топіку» Зигмунда Фрейда, присвячену організації людської психіки: свідоме, передсвідоме, несвідоме. В наступних працях «По той бік принципу задоволення» і «"Я" та "Воно"» структура зазнала змін, розмежувавши людську психіку на такі сфери, як Его (Я), Ід (Воно) та Супер-Его (Над-Я). Для дослідження розвитку

психоаналітичної критики ми проаналізували роботи Фрейда, скеровані на дослідження психіки авторів всесвітньо відомих творів. Серед них наступні праці: «Достоевський і батьковбивство», «Леонардо да Вінчі, етюд з теорії психосексуальності» та «Поет і фантазія». Водночас ми звернулися до сюжетів самих творів і ознайомилися зі зробленими аналізами та коментарями в роботах інших науковців. Окрім цього, ми опрацювали дослідження, присвячені розгляду закладеного Фрейдом підходу до вивчення літературознавства з психоаналітичних позицій.

Для дослідження розробок Карла Густава Юнга було прочитано такі роботи як «Теорія психоаналізу», «Архетипи та колективне несвідоме», «Свідоме та несвідоме», «Психологія та поетична творчість» тощо. Окрім всього іншого, було розглянуте поняття «культурного несвідомого», запроваджене американським лікарем і юнґіанським психологом Джозефом Льюїсом Хендерсоном. Окреслюючи явище літературних архетипів і кореляцію з міфологією, ми звернулися до праць Алли Большакової, Слеазара Мелетинського, Сергія Аверінцева та інших дослідників.

Під час розгляду неофрейдизму як напряму в літературознавчих дослідженнях було проаналізовано ключові ідеї Еріха Фромма, представлені в таких працях, як «Втеча від свободи», «Анатомія людської деструктивності». Паралельно були згадані й інші прибічники напряму, наприклад Карен Горні. Ми опрацювали велику низку джерел, серед яких україномовні, російськомовні та англійськомовні, представлені в друкованому варіанті або на електронних сторінках.

Опис джерел. Ми розглянули низку художніх творів, всесвітньо відомими авторами котрих є американський письменник Чак Паланік і шотландський автор Ірвін Велш. Зокрема, ми сфокусували увагу на таких відомих романах, як «Бійцівський клуб», «Вцілілий» (Ч. Паланік) і «Багно» (І. Велш). Окрім цього, ми дослідили зняті за мотивами книг кіноадаптації. Оскільки дані фільми вважаються культовими, широкого поширення

набули й першоджерела. Внаслідок цього, на світ з'явилося широке розмаїття інтерпретацій і теорій, що оповили як літературні оригінали, так і екранізації. З огляду на останнє, не є дивним, що низка науковців присвятили свої роботи дослідженню даних творів і психології персонажів. Тому, ми ознайомилися зі статтями, присвяченими даній темі: як науковими, так і створеними читачами та глядачами. Окрім цього, було проглянуто присвячені дослідженню різних аспектів психології героїв відео на Youtube. Для розкриття оригінальних цитувань ми подекуди зверталися до онлайн-словників для пошуку відповідних тлумачень.

Об'єктом виступають літературні твори американського письменника Чака Паланіка («Бійцівський клуб», «Вцілілий») та шотландського автора Ірвіна Велша («Багно») разом із однойменними екранізаціями.

Предметом – приховані несвідомі мотиви поведінки персонажів книг Паланіка та Велша.

Метою нашої роботи є застосування психоаналітичних концепцій Зигмунда Фрейда і Карла Густава Юнга для інтерпретації літературної творчості Чака Паланіка й Ірвіна Велша та кіноадаптацій.

Для досягнення поставленої мети необхідним є виконання наступних завдань:

1. Простежити специфіку становлення та розвитку психоаналітичної критики.
2. Дослідити розробки окремих психоаналітиків, оцінивши їх внесок у розбудову літературознавчого методу.
3. Розглянути деякі складники наукової спадщини Зигмунда Фрейда, більш глибоко розкрити ключові поняття.
4. Ознайомитися з головними положеннями теорії архетипів за Юнгом.

5. Простежити зв'язок між психоаналітичною теорією та кінематографом, паралельно дослідивши роль екранізацій у дослідженнях літературних оригіналів.

6. Застосувати концепції виокремлених психоаналітиків для інтерпретації книг Ч. Паланіка («Бійцівський клуб», «Вцілілий») й І. Велша («Багно»), розширити вивчений матеріал розробками науковців.

Методи. В роботі було застосовано метод психоаналітичного прочитання літературних і кінематографічних творів, направлений на розуміння внутрішньої мотивації та структуру психіки персонажів, які виражаються в їхній поведінці, а саме манери перебування головних героїв у світі, їхніх звичок, стилю одягу, мови, тощо. Для дослідження важливими були концепції Зигмунда Фрейда, які розглядають дитяче походження дорослого психічного життя (друга топіка, едіпів комплекс, фази психосексуального розвитку). Окрім цього, ми звернулися до розробок Карла Густава Юнга та ідентифікували персонажів як носіїв тих чи інших архетипів. Під час безпосереднього розкриття зовнішніх проявів психічних травм персонажів було застосовано метод щільного аналізу літературного тексту, з увагою до конкретики літературної і кінематографічної матерії. Також, було використано компаративний метод задля виявлення розбіжностей між подіями, зображеними в літературному оригіналі та кіноадаптації.

РОЗДІЛ І. ПСИХОАНАЛІТИЧНЕ ПРОЧИТАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ

І. 1. Художні твори як важливий чинник зародження психоаналітичної теорії

Сягаючи корінням у Відень кінця XIX століття, психоаналіз Зигмунда Фрейда кардинальним чином змінив уявлення про людську психіку, а на початку свого існування зустрівся з обуренням консервативно налаштованого суспільства. Втім, згодом супротив психоаналітичному знанню перетворився на інтерес до багатьох його постулатів, а сама теорія знайшла віддзеркалення у великій низці сфер соціального життя¹. За довгі часи свого існування психоаналіз зазнав багатьох метаморфоз, набувши великого плюралізму визначень і концепцій. Розширення кола дослідників і, відповідно, введення як нових понять, так і підходів до розуміння сталих, унеможливило розгляд психоаналітичної теорії як цілісної та послідовної системи. Олена Змановська перераховує виокремлені Фрейдом визначення, серед яких: «1) спосіб дослідження психічних процесів, недоступних звичному розумінню; 2) метод лікування неврозів; 3) низка психологічних теорій, що виникли внаслідок»². Кардинальна відмінність між психологом і психоаналітиком полягає в тому, що під час сеансів останнього людина завжди виступає суб'єктом, тоді як робочий процес будується виключно на проведенні сесій і синтезу зібраного матеріалу. Накопичене знання про психіку не використовується в якості орієнтиру. Досліджуючи специфіку психоаналізу, Іван Кудряшов окреслює такі передумови зародження явища, як соціокультурна ситуація в європейському суспільстві кінця XIX – початку XX століття, ірраціоналістична філософія, позитивістська наукова

¹ Змановская Е. В. Современный психоанализ: теория и практика. 2010. – 281 с.

² Там само. С. 7.

модель та іудейсько-християнська релігійна традиція³. Попри пізніше заперечення захопленості терапією, саме прагнення лікувати привело Зигмунда Фрейда до відкриття психоаналітичного вчення. Поєднавши дар уяви та теоретичного осмислення, «проникливий клініцист» творчо й енергійно проводив дослідження нових областей людської психіки, корегуючи зміст сформованих методів роботи у разі виявлення хибних аспектів⁴. Сорокарічна наукова діяльність Фрейда була спрямована на максимально можливу експансію психоаналітичної теорії на різноманітні сфери знання, що «обумовило крайній еkleктизм вчення в цілому»⁵.

Зазначене порівняння може породжуватися великим розмаїттям інтересів родоначальника психоаналізу, котрі вплинули на його погляди та сприяли зародженню ідеї створити метапсихологію (загальну психологічну концепцію), наміри щодо котрої не залишали науковця. Внаслідок цього було розроблено ключові положення класичного психоаналітичного вчення. Як підкреслює німецький лікар і дослідник Петер Куттер, порівнюючи психоаналіз із деревом пізнання, «коріння ростуть як з природних наук, так і з філософії та поезії, вони живлять ствол творів Зигмунда Фрейда, з якого розрослися гілки та пагони»⁶. Першочерговими чинниками виступають еволюційна теорія Чарльза Дарвіна та біогенетичний закон Ернста Геккеля. Окрім цього, важливою є згадка про діяльність віденського лікаря на ім'я Йозеф Броєр, який практикував «катарсичне» лікування істерії, ведучи бесіду із зануреним в стан гіпнозу хворим. Втім, на думку Лариси Левчук, педантичне виокремлення ролі останнього є, скоріше, результатом притаманної Фрейду поваги до своїх наставників, а не переконливим підтвердженням у зв'язку експериментів

³ Кудряшов И. С. Психоанализ и его предпосылки. Journal of Siberian Medical Sciences. 2016. №3.

⁴ Гринсон Р. Практика и техника психоанализа. URL: <http://psyliterature.narod.ru/Library/PDF/343.pdf>.

⁵ Левчук Л. Т. Психоанализ: от бессознательного к "усталости от сознания". Киев: Выща школа, 1989. 183 с. С. 5.

⁶ Куттер П. Современный психоанализ, Введение в психологию бессознательных процессов. Б.С.К, 1997. URL: <http://eb.arsu.kz:81ggb/pdf/foreign/k1301201537.pdf>. С. 11.

Йозефа з формуванням ідей психоаналізу⁷. Ще один корінь, котрий сприяв зародженню психоаналітичного вчення походить із Госпіталю Пітьє-Сальпетрієр, знаменитим психіатром котрої був Жан-Мартен Шарко. Водночас Зигмунд Фройд цікавився мистецтвом, літературою, археологією та філософією, направленою на самопізнання. Серед інших особистостей, які вплинули на світогляд науковця, були Вільгельм Лейбніц, Карл-Кустав Карус, Едуард фон Гартман, Йоганн Фрідріх Гербарт, Артур Шопенгауер та інші⁸. Еволюція психоаналітичного вчення відбувалася паралельно з пошуками Фрейда «ефективної допомоги невротичним пацієнтам»⁹. Існує велика низка підходів до прочитання наукової спадщини родоначальника психоаналізу, серед яких вибірковий і хронологічний способи ознайомлення з його працями. Кожен з них має як свої переваги, так і недоліки, одночасно доповнюючи інші наявні підходи до вивчення. Варто пам'ятати, що розвиток низки введених понять відбувався впродовж кількох десятиліть роботи Зигмунда Фрейда. Декілька разів у різні проміжки часу в розробках науковця містились описи явищ, пов'язаних з певним терміном психоаналізу, «і лише пізніше цей феномен набував статусу поняття»¹⁰.

Важливим для розвитку окресленої теми роботи виступає дослідження зв'язку між психоаналітичною теорією та літературою, яка складає один із виокремлених вище чинників, що вплинули на формування поглядів Фрейда, знайшовши віддзеркалення в заснованому ним способі інтроспекції. Втім, цей вплив мав двосторонній характер, в той час як людська природа фрейдистської психології виступає полотном, на якому поет завжди залишав відбиток своєї творчості¹¹. Фундаментальними стали

⁷ Левчук Л. Т. Психоанализ: от бессознательного к "усталости от сознания".

⁸ Куттер П. Современный психоанализ.

⁹ Гринсон Р. Практика и техника психоанализа. С. 7.

¹⁰ Кинодо Ж. Читая Фрейда. Изучение трудов Фрейда в хронологической перспективе. Кинодо, 2019. С. 7.

¹¹ Pandya, Digvijay Freud and Literature—Lionel Trilling: Critical Appreciation. Literary Criticism and Theories. USI PUBLICATIONS. P. 128–137.

такі роботи Зигмунда Фрейда, як «Достоевський і батьковбивство»¹², «Леонардо да Вінчі, етюд з теорії психосексуальності»¹³ та «Поет і фантазія»¹⁴, що знаменувало початок застосування психоаналітичних концепцій в літературознавстві. Однак, представлений науковцем підхід зазнав критики через те, що був зорієнтований на розгляд психопатології та життєвого шляху митця, а не самого художнього твору¹⁵. Варто зазначити, що попри зроблені більш пізніми науковцями висновки щодо недієвості методу при аналізі художника та письменника, велика низка науковців застосовувала до своїх досліджень саме такий підхід¹⁶. Як зазначає Вадим Руднев, «текст можна уподібнити свідомості, а його зміст — несвідомому»¹⁷, де митець зашифровує певне послання, що не може бути висвітлене напряду, в основу художньої творчості закладено «травматичну ситуацію, яку текст хоче приховати»¹⁸.

Застосування прийомів психоаналізу під час дослідження літературних творів визначає психоаналітичну критику. Велика низка науковців зверталися до даного методу для інтерпретації художніх текстів. Хоча проведення психоаналізу різних персонажів твору є можливим, зазвичай всі вони вважаються «проекціями психіки автора»¹⁹, висловлюючи потаємні почуття та тривоги митця. З перших часів існування психоаналітична теорія захопила увагу представників багатьох галузей, ентузіазм яких пояснювався жагою до розкриття таємниць творчого процесу, розуміння природи естетичної реакції, а також виявлення

¹² Фрейд, З. Достоевский и отцеубийство. Интерес к психоанализу: сборник / пер. с нем. 2004. С. 108-131.

¹³ Фрейд З. Леонардо да Винчи, этюд по теории психосексуальности URL: https://bookap.info/book/freyd_o_psihoanalize_leonardo_da_vinchi/gl6.shtm.

¹⁴ Фрейд З. Художник и фантазирование: сборник. Москва: Республика, 1995. С. 128-134.

¹⁵ Patricia Waugh. *Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide*. Oxford University Press, 2006. P. 208. — 632 с.

¹⁶ Gay, Peter. *Freud: a life for our time*. — London: Papermac, 1989. — С. 764. — 810 с.

¹⁷ Руднев В. Смысл как травма: Психоанализ и философия текста. URL: https://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_05/1999_5_22.htm.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Delahoyde M. *Psychoanalytic Criticism*. URL: <https://public.wsu.edu/~delahoyd/psycho.crit.html>.

залежності естетичної насолоди від зовнішнього та внутрішнього зображення шедеврів мистецтва²⁰. Психоаналітичний напрям в дослідженні художньої творчості, літературознавстві зокрема, продовжує цікавити науковців, сприяючи розвитку вивчення не лише специфіки та ефективності окремих підходів, а й літературних явищ в цілому.

I. 2. Розробки Зигмунда Фрейда в літературознавчих аналізах

В попередньому параграфі було підкреслено роль мистецтва та специфіки окремих творів як складової формування психоаналітичної теорії. Останнє стало результатом довготривалої роботи та роздумів не лише Зигмунда Фрейда. Водночас праці багатьох інших спеціалістів даної сфери почали з'являтися ще за життя її родоначальника. Вони містили як спільні з ним погляди, так і кардинальні розбіжності у баченні тих чи інших явищ. Хоча впродовж років розвиток психоаналізу ставав все більш стрімким, поповнюючись новими іменами та науковими здобутками в області клінічних і неклінічних аспектів, саме сенсаційні відкриття Зигмунда Фрейда знаменують початок розповсюдження ідей психоаналітичної теорії та її вплив на сфери художньої творчості. Досліджуючи застосування категорій психоаналізу в інтерпретації літературних творів, Мельниченко зазначає дослідження австрійського науковця, згідно з котрим, художня творчість виступає сублімованим символічним вираженням «початкових психічних імпульсів і потягів (сексуальних і інфантильних у своїй основі), що відкидаються реальністю та знаходять компенсаторне задоволення в області фантазії»²¹, в той час як перемикання митцем енергії нижчих потягів на творчу діяльність слугує встановленню кореляції між світом бажань із реальністю. Направлення

²⁰ Мельниченко Т. В. Становление и развитие психоаналитического направления в литературоведении и критике. Культура народов Причерноморья. 2005. № 74. Т. 2. С. 181-184.

²¹ Там само. С. 181.

підсвідомістю енергії заборонених бажань в створення творів мистецтва отримало назву «сублімація», наслідком чого стала поява великого розмаїття світових шедеврів²². Акцент на вивченні психіки митця обумовив створення низки біографій, серед прикладів котрих дослідник Ганін виокремлює роботи французького філософа Жана-Поля Сартра, присвячені життю Шарля Бодлера та Гюстава Флобера²³. Характерним для ранньої психоаналітичної критики є ототожнення текстів зі сновидіннями, дослідженню яких присвячено великий пласт розробок Зигмунда Фрейда. Актуальність подібного підходу обумовлюється зацікавленням у вивченні опосередкованого, замаскованого або закодованого вираження психологічного матеріалу шляхом наглядної та символічної репрезентації (трансформації думок в образи; заміщення словесного вираження спостережуваного іншими, непрямими способами віддзеркалення²⁴), згущення («низки думок або осіб, представлених в одному образі»²⁵) і витіснення (дії, спрямованої на усунення й утримання в несвідомому образів, які корелюють із потягами²⁶).

Метод застосування психоаналітичних категорій під час інтерпретації художнього твору був представлений в роботі Зигмунда Фрейда «Тлумачення сновидінь»²⁷, вперше опублікованій в 1900 році. Бажання науковця розкрити питання виникнення культури сприяло появі великої кількості думок і суджень, на спекулятивності та ризикованості котрих наголошували як сам основоположник, так і його наступники²⁸. В багатьох

²² Ганін В. Н. Психоаналитическая критика как литературоведческий метод. Информационный гуманитарный портал Знание. Понимание. Умение. 2013. URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/3/Ganin_Psychoanalytical-Criticism/.

²³ Там само.

²⁴ Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина/ пер. с англ. А. М. Боковой, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. Москва: Независимая фирма "Класс". Библиотека психологии и психотерапии. 2000. Вып. 79. 304 с.

²⁵ Delahoyde M. Psychoanalytic Criticism.

²⁶ Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу. URL: <https://www.libfox.ru/102125-3-zh-laplansh-slovar-po-psihoanalizu.html#book>.

²⁷ Фрейд З. Введение в психоанализ. Ошибочные действия. Сновидения. Москва: РИПОЛ классик, 2019, 354 с. С.121-333.

²⁸ Леденева Е. В. Толкование культуры у Зигмунда Фрейда. Философия хозяйства, 2018. № 4. С. 170-185.

працях Фрейда предметом дослідження виступають сексуальні комплекси, що витісняються в підсвідомість. Найбільшого розповсюдження серед останніх набув «едіпів комплекс», основу котрого складають інфантильні сексуальні бажання, направлені на одного з батьків протилежної статі, а перенесення поняття у сферу мистецтва та культури є важливим для опису конфлікту з авторитетом (тобто людиною або світовим шедевром мистецтва)²⁹. Витоки даного концепту прямо корелюють із літературними пам'ятками VIII-VI століть до н. е., тоді як в «Одіссей» Гомера зображується наступний сюжет: герой на ім'я Едіп має убити свого батька Лая задля одруження з рідною матір'ю Іокастою, хоча в поемі відсутні згадки про чудовисько Сфінгу, яка згодом з'явилася в «Теогонії» Гесіода³⁰. Тлумачення давньогрецького міфу з трагедії Софокла «Цар Едіп» знайшло віддзеркалення в опублікованій у 1910 році роботі Зигмунда Фрейда «Про особливий тип вибору об'єкта у чоловіків»³¹. До цього явище вже було описане в листах психоаналітика та його монографії про сновидіння, де, окрім прикладів інших дослідників, батько психоаналізу використовував власний досвід, намагаючись «пов'язати міф про царя Едіпа з несвідомими бажаннями кожного чоловіка»³². В зазначеній вище праці, після виходу котрої поняття увійшло до наукового обігу, психоаналітик описує, як «дитина починає бажати свою матір в цьому новому розумінні та знову починає ненавидіти батька як суперника, котрий стоїть на шляху до реалізації»³³, що є механізмом роботи едіпового комплексу. Окреслюючи специфіку поняття та паралельно проводячи аналіз грецького героя,

²⁹ Иванов А. В. Учебное пособие по изучению литературоведческих методологий XX века (психоаналитическая критика, структурализм, структурно-семиотический метод, мифологическая критика). Для студентов-филологов. Могилев, 1998.

³⁰ Пимонов В. И. Что такое миф об Эдипе: к вопросу о структуре сюжета. Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки. 2021. Т. 23. №76. С. 110–114.

³¹ Фрейд З. Об особом типе "выбора объекта" у мужчины. Московский Институт Психоанализа. 2016. URL: <https://freudproject.ru/?p=1960>.

³² Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина. С. 268.

³³ Фрейд З. Об особом типе "выбора объекта" у мужчины.

Йосипом Зіслін зазначає, що той отримав і виявив комплекс завдяки Зигмунду Фройд, який «вибрав Едіпа з величезної низки широко розповсюджених інцестуальних сюжетів давнього світу та сучасної йому літератури»³⁴. Едіпів комплекс виражається текстом у своєму прагненні «перекреслити, "вбити" свого попередника, який сильно вплинув на його формування»³⁵, що, як було підкреслено раніше, корелює з властивими літературним творам комплексам, виокремленим психоаналітичною теорією у сфері свідомості.

Формуючи виокремлене поняття, Зигмунд Фройд спирався на висловлені низкою інших мислителів ідеї та намагався пояснити не лише людську діяльність, але й походження релігії, соціальних інститутів, мистецтва тощо³⁶. Окрім розгляду трагедії Софокла «Цар Едіп», інтенсивний опис проблематики надається батьком психоаналізу під час дослідження п'єси Вільяма Шекспіра під назвою «Гамлет»³⁷. Порівнюючи легендарні твори, Фройд вказує, що бажання-фантазія дитини, закладене в основі «Царя Едіпа», подібно до сновидіння, реалізується, спливаючи на поверхню, в той час як в трагедії «Гамлет» воно лишається витісненим, даючи про себе знати лише завдяки «гальмуючому впливу»³⁸. Основоположник психоаналітичної теорії підкреслює наявність сюжету батьковбивства в трьох світових шедеврах літератури: в «Царі Едіпі» Софокла, «Гамлеті» Вільяма Шекспіра та «Братах Карамазових» Федора Достоєвського, в той час як мотивом у кожному з перерахованих творів виступає сексуальний потяг до жінки і, відповідно, боротьба з суперником³⁹. Найяскравіше механізм дії едіпового комплексу продемонстрований на прикладі трагедії Софокла, завдяки якій поняття й

³⁴ Зислин Й. Страдал ли Эдип Эдиповым комплексом? (От эллинистического мифа к псевдостигматизации). Неврологический вестник. 2018. №4. С. 58.

³⁵ Руднев В. Смысл как травма: Психоанализ и философия текста.

³⁶ Єсипов О. В. Едіпів комплекс як важлива складова у становленні особистості. 2017. С. 154–163.

³⁷ Фрейд З. Царь Эдип и Гамлет. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/fr_hud/01.php.

³⁸ Там само.

³⁹ Иванов А. В. Учебное пособие.

отримало свою назву. Пом'якшення ключового моменту, на котрому побудовано сюжет твору, досягається шляхом репрезентації несвідомого бажання вбивства власного батька, як нав'язаної, вимушеної дії, оскільки зав'язкою виступає пророцтво Аполлона, згідно з котрим, цар Лай мав померти від рук власного сина. Водночас трагедія Вільяма Шекспіра змальовує вбивство, скоєне не самим Гамлетом, а іншим героєм, навіть не натякаючи на наявність ворожого ставлення до батька. З огляду на це, для окреслення едіпового комплексу Зигмунд Фройд разом зі своїм учнем Ернестом Джоунсоном залучили низку інших понять психоаналітичної теорії, дійшовши до висновку, що образ батька був «розщеплений» на трьох персонажів, враховуючи Клавдія, Полонія та, відповідно, справжнього отця, а скоєння злочину є «здійсненням інфантильного бажання самого принца данського», несвідоме котрого противиться помсті⁴⁰.

Окрім цього, досліджуючи особистість і творчість Достоевського, Зигмунд Фройд підкреслював, що перенесення власної хвороби автора на персонажів продиктоване бажанням зізнатися, що епілептик всередині виступає батьковбивцею, а «едіпів комплекс визначив ставлення Достоевського до свого батька як до суперника, якого необхідно знищити, від влади котрого необхідно звільнитися»⁴¹. Як зазначає, Вадим Руднев, аналізи так званих складних «випадків» у психоаналізі та поезії (невротичних станів і художніх текстів) збагачують теоретичну базу дисциплін, хоча й результат досліджень зазвичай носить невдалий в «клінічному» плані характер⁴². В якості прикладів автор наводить аналіз стану Дори та Сергія Панкєєва, більш відомого як Людина-Вовк, проведені Зигмундом Фройдом, а також дослідження Франсуа Рабле і Федора

⁴⁰ Смирнова Н. Л. Литературоведение: школы и концепции. ГОУ ВПО УГТУ–УПИ. 2008. URL: <https://www.study.urfu.ru/Aid/Publication/8550/1/smironova.pdf>.

⁴¹ Иванов А.В. Учебное пособие. С. 9.

⁴² Руднев В. Смысл как травма: Психоанализ и философия текста.

Достоевського у Михайла Бахтіна, додаючи, що викладені у науковій спадщині останнього матеріали набагато більше стосуються самого науковця, ніж авторів, яким присвячено інспекцію⁴³.

Починаючи з 1910-х років розвиток психоаналітичної критики ставав все більш стрімким, в той час як велика кількість дослідників орієнтувалася саме на наукові розробки Зигмунда Фрейда. Останній заклав фундамент методики застосування психоаналізу для дослідження багатьох сфер життя, серед яких важливу позицію займає мистецтво, попри засторогу, що вивчення художніх феноменів і пояснення творчого процесу знаходяться поза колом завдань аналітика. Подібно до сновидінь і фантазій, базисом для творчості виступають незадоволені та приховані бажання людини, котрі, відповідно, витісняються в підсвідомість. В даному контексті ключовим є психоаналітичне поняття під назвою сублімація, оскільки творчий процес стає для митця своєрідним терапевтичним лікуванням, за допомогою чого вирішується «конфлікт із несвідомим»⁴⁴.

Хоча велика низка ідей Зигмунда Фрейда ще з перших часів свого існування зіштовхнулася з критикою, внесок науковця в становлення та розбудову психоаналітичного напрямку в критиці та літературознавстві є незаперечним. Вихід однієї з перших праць науковця під назвою «Глумачення сновидінь» став магнітом для суперечностей щодо того, чи є психоаналіз корисним для аналізу літературних текстів⁴⁵. Наукові розробки Фрейда стали джерелом натхнення для багатьох дослідників, внаслідок чого світ побачили не лише окремі праці, але й школи, основу вчення котрих складала ідея батька психоаналізу. Вивчення деяких аспектів біографії останнього є важливим для розуміння передумов зародження психоаналітичної критики та великого спектру понять. В цьому та іншому

⁴³ Там само.

⁴⁴ Иванов А. В. Учебное пособие. С. 8.

⁴⁵ Green, André. The tragic effect: The Oedipus complex in tragedy. Cambridge University Press, 2011.

підрозділах не надається поглиблений розгляд останніх, що є необхідних для окреслення специфіки вузької теми, в той час як більш детальному дослідженню присвячено третій розділ.

I. 3. Роль Карла Густава Юнга в історії та розвитку психоаналітичної критики

Основоположник аналітичної психології Карл Юнг є не менш важливою фігурою в розширенні можливостей застосування концептів психоаналізу в літературознавстві. Попри довготривалу співпрацю з основоположником психоаналітичної теорії Зигмундом Фройдом, у певний момент наукова діяльність Юнга почала розвиватися в іншому напрямі. Як він зазначає він сам, критика стає можливою лише після «років скромної праці», в той час як формування даного умовиводу відбулося під впливом низки принципів, складених його «заслуженим учителем» Фройдом «з досвіду багатьох десятиліть»⁴⁶. Внаслідок цього, в 1912 році під час прочитання лекцій в Америці Карл Густав Юнг публічно критикував постулати батька психоаналізу, серед яких теорія про едіпів комплекс і зорієнтованість на інфантильній сексуальності⁴⁷. В даному контексті варто згадати введене Юнгом поняття «комплекс Електри», котре використовувалося ним «для означення існування у дівчинки бажань і установок, аналогічних комплексу Едіпа», хоча на початку свого існування й не визнавалося Зигмундом Фройдом⁴⁸. Як і розробка останнього, запроваджене основоположником аналітичної психології поняття отримало свою назву завдяки героїні міфів Давньої Греції, на ім'я Електра. Вона, як і

⁴⁶ Jung C. The Theory of Psychoanalysis. Introduction. URL: <https://www.pep-web.org/document.php?id=psar.001.0001a>.

⁴⁷ Dr. Saul McLeod. Carl Jung. SimplyPsychology, 2018. URL: <https://www.simplypsychology.org/carl-jung.html>.

⁴⁸ Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина. С. 254.

Едіп, виступає центральним персонажем однієї з видатних трагедій Софокла. На початку твору жінка веде спокійний образ життя зі своїм чоловіком, після чого з'являється її брат Орест, який прагне помститися вбивцям свого батька — Егісфу та Клітемнестрої. Після прийняття рішення допомогти братові, Електра вбиває власну матір, а згодом «боги, вимагаючи очищувальну жертву, прощають героїв», що обумовлюється характером і вчинками Клітемнестрої⁴⁹.

Втім, основоположною відмінністю між концепціями двох науковців виступає розуміння поняття «несвідоме», що є ключовим в теорії кожного з них. Згідно з батьком психоаналізу, людська психіка побудована на опозиції «свідоме – несвідоме», в той час як Карл Юнг розглядав виокремлені поняття як дві складові одного цілого, що доповнюють одна одну. Як зазначається у праці Зигмунда Фрейда «Психологія несвідомого», низка психічних процесів і уявлень людини не може бути усвідомлена через супротив певної сили, зупинити дію котрої можливо за допомогою засобів психоаналітичної техніки, внаслідок чого уявлення стануть свідомими⁵⁰. Основоположник психоаналізу став першим в науковому середовищі, хто сформулював структуру особистості та її психіки, виокремивши такі три елементи, як Воно (Ід), Я (Его) та Над-Я (Супер-Его). Зі свого боку засновник аналітичної психології Карл Густав Юнг передбачав існування певного фундаменту, необхідного для розташування індивідуальної психіки, та розмежовував поверхневий («особисте») і глибинний («колективне») прошарки несвідомого⁵¹.

Ключові положення власного вчення мислитель сформував ще до зустрічі з Зигмундом Фрейдом в 1907 році, тоді як термін «колективне несвідоме» є запозиченим у провідних представників французької

⁴⁹ Соколов В. Д. Вечные сюжеты. Миф об Электре. URL: <http://lit-prosv.niv.ru/lit-prosv/sokolov-vechnye-syuzhety/mif-ob-elektre.htm>

⁵⁰ Фрейд, Зигмунд. Психология бессознательного. АСТ, 2010.

⁵¹ Юнг, Карл. Архетипы и коллективное бессознательное / пер. А. Чечиной. Москва: АСТ, 2019. 496 с.

соціологічної школи Люсьєна Леві-Брюля та Еміля Дюркгайма, в роботах яких фігурує поняття «колективні уявлення»⁵². Як пише Карл Юнг, колективне несвідоме є однаковим у всіх людей, внаслідок чого утворюється «універсальний психічний субстрат надособистої природи, присутній в кожному»⁵³, а для означення змісту залучено поняття «архетип». Батько аналітичної психології простежує розвиток терміну, зазначаючи низку авторів, в роботах котрих його можна зустріти: Філон Олександрійський, Діонісій Ареопагіт, Іринеї Ліонський, Блаженний Августин і багато інших⁵⁴. Вперше поняття «архетип» з'явилося в наукових працях Юнга в 1919 році, використовуючись для означення «психосоматичного утворення, котре пов'язує інстинкт і образ»⁵⁵. Як пише дослідник у праці «Свідомість і несвідоме», «первісний спосіб мислення базується на аналогії, властивий сновидінню, що відновлює ці давні образи», обґрунтовуючи наявність «частково ожилих» колективних утворень у найглибших прошарках несвідомого⁵⁶. Сам термін «аналітична психологія», впроваджений Карлом Юнгом, є оберненим до «психоаналізу» Зигмунда Фрейда, що віддзеркалює «суперечливе відношення залежності та відштовхування» розробок першого зі згаданих науковців до ідей іншого⁵⁷. Хоча за змістом концепція Юнга є протилежною до фрейдівського індивідуального несвідомого, як зазначалося вище, вона не заперечує, а розширює розуміння останнього. Тож, згідно з розробками засновника аналітичної психології, трьома фундаментальними складовими людської психіки є свідомість, особисте несвідоме (індивідуальний досвід людини, витіснені раніше свідомі уявлення та переживання) та колективне

⁵² Иванов А. В.

⁵³ Юнг, Карл. Архетипы и коллективное бессознательное. С. 263.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина. С. 254.

⁵⁶ Юнг, К. Г. Сознание и бессознательное / пер. с нем. В. Бакусева / изд. 2-е. Москва: Академический проект, 2009. 188 с. С. 24.

⁵⁷ Аверинцев С. С. Аналитическая психология К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии. Ридли. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=381675&pg=1>

несвідоме, усвідомлення матеріалу котрого вимагає «колосальних зусиль» через вміст «загальнолюдського досвіду», що охоплює давніх людей, а також тваринний стан⁵⁸.

Відкриття Карла Густава Юнга обумовили появу нової гілки психоаналітичної критики, тоді як окреслене вище значення архетипу зазнало змін після впровадження в науковий обіг низки спільнот, враховуючи й літературознавчих. Досліджуючи природу архетипів, Сергій Аверінцев вказує, що «апріорне формування активності уяви» цими «первинними схемами образів» обумовлює їх вияв у міфологіях, творчості, сновидіннях тощо⁵⁹. Згідно з літературознавицею Аллою Большаковою, архетип виступає «метаконцептом як граничним втіленням принципів ієрархії підсумовування в системі метамов культури», дослідження чого потребує залучення широко розмаїття особливих прийомів⁶⁰. Окрім цього, авторка підкреслює, що, подібно до розвитку будь-якого іншого метаконцепту в просторі словесної творчості, архетип починає нарощування додаткових смислів, «актуалізуючи смислові кордони через додаткові лексико-семантичні утворення», в той час як створений унікальний іменний ареал охоплює низку додаткових концептів, котрі розкривають окреслену сутність, збагачують смислову базу тощо⁶¹. Інша робота Большакової під назвою «Поет і несвідоме» теж базується на ідеях Карла Густава Юнга, окреслюючи сферу під назвою «культурне несвідоме», де «дрімають первинні архетипічні образи, ідеї та мотиви», згодом актуалізуючись у художній творчості⁶². Саме поняття «культуральне несвідоме» виокремлював учень і прибічник батька аналітичної психології Джозеф Льюїс Хендерсон для окреслення ареалу історичної пам'яті, що

⁵⁸ Перевозкина Ю. М. Структура архетипической идентичности: от недифференцированного сознания к постинформационному пространству. Сибирский педагогический журнал. 2014. №3. С. 158.

⁵⁹ Аверинцев С. С. Мифы народов мира: энциклопедия. Москва, 1980. Т. 1. С. 110.

⁶⁰ Большакова А. Ю. Теория архетипа и концептология. Культурологический журнал. 2012. – URL: http://cr-journal.ru/rus/journals/109.html&j_id=9.

⁶¹ Там само.

⁶² Большакова А. Ю. Поэт и бессознательное. URL: <https://www.rospisatel.ru/bolshakova-kuznezov.htm>.

розташовується поміж сталими прообразами культури та колективним несвідомим⁶³. Жодна позиція митця не є схожою на інші, оскільки всі вони проходять однакові стадії розвитку: виникнення з «архетипічної матриці» та включення до «культурний комплекс або патерни», що допомагає особистості в культурній детермінації⁶⁴. Тож, хоча з часом згенерований архетипом образ стає схильним до втрати сутнісних значень, його функціонування в культурі, релігії та мистецтві продовжується через трансформацію в зміст⁶⁵. Проводячи аналіз явища, російський дослідник Єлезар Мелетинський підкреслює, що архетипи віддзеркалюють процес індивідуації, тобто поступове виокремлення індивідуальної свідомості з колективного несвідомого, змінювання взаємовідношення свідомого та несвідомого в особистості людини, що триває до остаточного встановлення балансу в кінці життя⁶⁶. На відміну від міфологеми, архетип, хоча й охоплює «релікти доісторичного прийняття», репрезентує колективне несвідоме «в цілому»⁶⁷. Водночас архетип часто виступає характеристикою «письменницької індивідуальності» та визначає «первинну роль і вирішальне значення останньої» для літературного процесу⁶⁸.

Важливе значення має присвячена взаємозв'язку психології та літературознавства праця під назвою «Психологія та поетична творчість», написана Карлом Густавом Юнгом у 1992 році. Розглядаючи низку світових шедеврів і поезію в цілому, основоположник виокремлює два типи художньої творчості: «психологічний» і «візіонерський»⁶⁹. Перший з них базується на матеріалах, розташованих «в межах досяжності людської свідомості», що сприймаються «душею» митця, підіймаються зі «сфери

⁶³ Александровская В. Н. Сознание и бессознательное: проблема социокультурных детерминант. Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. 2012. №2. С. 102–109.

⁶⁴ Там само. С. 108.

⁶⁵ Джабраилова А. Ш. От архетипа к симулякру. Философия и культура. 2018. №4. С. 72–76.

⁶⁶ Мелетинский Е. М. О литературных архетипах. Москва Российский государственный гуманитарный университет, 1994. 136 с.

⁶⁷ Большакова А. Ю. Поэт и бессознательное.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Юнг К. Психология и поэтическое творчество. 2010. URL: <https://www.peremeny.ru/blog/4430>.

повсякденності до вершин його переживання та оформлюються»⁷⁰. Таким чином, творець бере за основу скорботи й радощі, внаслідок чого з'являються любовні, побутові, сімейні та кримінальні романи, комедії, трагедії, ліричні вірші, тощо. На відміну від психологічного, матеріал візіонерського типу творчості «ховається в глибокій темряві», походячи ніби «з безодні людських століть або зі світів надлюдського єства, чи то світлих, чи то темних», виступає якимось первинним переживанням, «перед обличчям якого людській природі загрожує цілковите безсилля і безпорадність», тоді як деякі властиві йому особливості можна побачити в фантазіях і сновидіннях душевнохворих⁷¹. В концепції Юнга митець лише грає роль інструменту, котрий повністю підкорюється своїм творчим діянням. Варто згадати дослідження роману ірландського письменника Джеймса Джойса «Улісс», викладене батьком аналітичної психології в літературному есе. Аналізуючи працю Карл Юнг підкреслював «суцільне заперечення та творче руйнування», тоді як «нагромадження недоладностей» виступає для нього закономірним результатом, «зовнішніми формами вивільнення свідомості духовно зв'язаних людей, "повстання рабів у сфері моральності"»⁷².

Підводячи ризику, варто зазначати, що нині Карл Густав Юнг продовжує займати одну з ключових позицій серед провідних мислителів усіх часів. Основоположнику аналітичної психології вдалося значно розширити запропонований Зигмундом Фройдом розподіл структури людської психіки на три складники: Я, Воно та Над-Я. Розпочинаючи свій науковий шлях як прибічник постулатів класичного психоаналізу, Юнг поступово відійшов від уявлень про несвідоме як індивідуальне, відкривши всеохопний психічний пласт, де споконвіку зберігається досвід усіх

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само.

⁷² Иванов А. В. Учебное пособие. С. 17.

покоління, — колективне несвідоме. Хоча батько психоаналізу доволі суворо ставився до розробок психоаналітиків, які критикували висунуті ним концепції, в останніх працях Фройд «все ж визнав існування колективного несвідомого, назвавши це філогенетичними схемами, або опадами»⁷³. Поруч з інстинктами, що складають фізичний прошарок, домінантою колективного несвідомого виступають архетипи — універсальні ідеї, тобто психічне. Відлуння останніх можна простежити в літературних творах і міфологіях різних народів світу, що підтверджує «принципову єдність світової сюжетної мови світової літератури»⁷⁴. Створена Карлом Ґуставом Юнгом теорія архетипів була розвинена його наступниками та залишається актуальною й сьогодні, дозволяючи як простежити психологію персонажів твору, так і дослідити працю з точки зору залучення вже відомих образів, вічних сюжетів, своєрідної гри тощо. Вчення основоположника аналітичної психології обумовили виникнення раніше не баченого ставлення до художньої літератури, що знайшло віддзеркалення у новому напрямі психоаналітичної критики. Окрім всього іншого, Карл Ґустав Юнг зробив вагомий внесок у дослідження міфів, в той час як закладені мислителем принципи стали поштовхом для зародження ритуально-міфологічної школи в літературознавстві та культурології.

I. 4. Неофройдизм як нова гілка в літературознавчих дослідженнях

Переламним моментом в історії психоаналізу стала поява Еріха Селіґмана Фромма — німецького соціального психолога, філософа та представника Франкфуртської школи (критичної теорії індустріального суспільства). Науковець є одним із засновників неофройдизму, що виник у

⁷³ Зелинский С. А. Манипуляции массами и психоанализ. (Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методик). 2005. URL: <https://psyfactor.org/lib/zel5.htm>

⁷⁴ Иванов А. В. Учебное пособие. С. 17.

20-30-тих роках століття внаслідок злиття психоаналітичної теорії з працями американських антропологів. Отримавши освіту в Берлінському психоаналітичному інституті, Фромм розпочав свою приватну практику в 1929-1930 рр. Два роки згодом науковець викладав ремесло в психоаналітичному інституті в Франкфурті, де познайомився з Максом Горкгаймером (німецьким соціологом, одним з основоположників критичної теорії суспільства), в той час як робота в Берліні сприяла зустрічі з майбутньою прибічницею неофройдизму та з 1933 року його колегою Карен Горні⁷⁵. Еріх Фромм розробив теорію гуманістичного психоаналізу та наголошував на необхідності «розуміння природи ціннісних і моральних конфліктів» для надання допомоги в питаннях ментальних або емоційних порушень⁷⁶. Особливе значення для нього мали ідеї Зигмунда Фрейда та Карла Маркса, тоді як власні роботи повинні були стати синтезом.

З точки зору неойфродизму, значення міжособистісних відносин превалює над внутрішньо психічними. Історичний розвиток обумовив втрату людиною інстинктивних зв'язків із природою, внаслідок чого виникли соціальні й екзистенціальні суперечності (дихотомії), котрими можуть виступати наступні: «патріархальний і матріархальний принципи організації життя людей, авторитарна та гуманістична свідомість, експлуататорський і рецептивний (слухняний) типи характеру, володіння та буття як два способи життєдіяльності індивіда, негативна "свобода від" і позитивна "свобода для" в процесі розвитку особистості»⁷⁷. Поступово віддаляючись від розробок Зигмунда Фрейда, Еріх Фромм перетворився на одного з провідних критиків ідей батька психоаналізу. Його перша та найвідоміша праця «Втеча від свободи» побачила світ у 1941 році та, як пише сам автор, виступає «аналізом феномену людського занепокоєння,

⁷⁵ Старовойтов В. В. Жизнь и творчество Эриха Фромма. Журнал Практической Психологии и Психоанализа. 2007. URL: <https://psyjournal.ru/articles/zhizn-i-tvorchestvo-eriha-fromma?ID=2773>.

⁷⁶ Красильников И. А. Внутриличностный конфликт в гуманистическом психоанализе Э. Фромма. Вестник ГУУ. 2013. №2. С. 283–289.

⁷⁷ Старовойтов В. В. Жизнь и творчество Эриха Фромма.

викликаного розпадом середньовічного світу, в котрому людина, попри всі загрози, відчувала себе впевнено та безпечно»⁷⁸. За вагомістю значення Еріх Фромм ставив побудову соціальних контактів з оточенням та «уникнення свободи» в один ряд із фізіологічними потребами⁷⁹. Згідно з автором, головна ідея книги полягає в тому, що після розриву з природою та іншими людина стає «індивідом», завданням кого є возз'єднання зі світом в «спонтанності любові та творчої праці», а також пошук опори за допомогою контактів зі світом, направлених на знищення отриманої свободи⁸⁰. Завдяки застосуванню методу психоаналізу під час досліджень, Еріху Фромму вдалося загострити увагу на вивченні глибинних змін соціуму. На відміну від Зигмунда Фрейда, сфокусованого на боротьбі взаємозалежних потягу до смерті та жаги до життя, мислитель робив акцент на тенденціях «біофілії» та «некрофілії», розташованих у людській психіці⁸¹. Перший із наведених термінів використовується для визначення любові до навколишнього світу, природи та людей. Саме відсутність біофілії виступає чинником людської деструктивності, апатії, байдужості до оточення, аполітичності тощо, підтверджуючи пряму кореляцію орієнтації характеру «біо-» – «некро-» з соціально-політичним простором власного формування Сам Фромм визначав «біофілію», як бажання допомогти та сприяти розквіту усіх форм життя, незалежно від будь-чого, водночас підкреслюючи вплив на розвиток творчих здібностей⁸². Здебільшого, біофіл орієнтується на буття, аніж володіння та відчуває жагу до створення, формування, конструювання та іншого⁸³. Свою теорію мислитель вивід із викладеної в роботі «По той бік задоволення» Зигмунда Фрейда теорії інстинкту життя та смерті, водночас

⁷⁸ Фромм Э. Бегство от свободы. Современные проблемы. Библиотека им. Елены Евдокимовой. С. 1. URL: <https://modernproblems.org.ru/philosophy/182-begstvo-ot-svobodi.html#content>.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Иванов А. В. Учебное пособие.

⁸² Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова. АСТ, 2004. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/from_an/index.php.

⁸³ Там само.

підкреслюючи психопатологічну природу другого. На жаль, наміри Еріха Фромма щодо дослідження проявів тенденцій некрофілії в літературі та мистецтві не були реалізовані⁸⁴. Однак, аналіз розроблених ним концепцій складає певне уявлення про методологічну направленість. На відміну від прибічників класичного психоаналізу, котрі загострювали увагу на зв'язку між творчістю та невротами чи комплексами, Фромм був сконцентрований на проведенні об'єктивних досліджень, відмовляючись від сформульованих гіпотез.

Соціальний характер виступає певною «кристалізацією психічної енергії людини», співвіднесенням чинних соціально-економічних відносин зі сформованими ідеалами суспільства, що визначає зміну характерів, тоді як частина «соціально значущих цінностей», котра зазнає найменшої кількості метаморфоз, є основою ментальності⁸⁵. Саме вчення про характер і стало ключовим у неофрейдизмі. Його прибічники загострювали увагу на ролі «соціальних і культурних детермінант» у життєдіяльності людини та суспільства, в той час як створення низки концепцій багатьма представниками галузі сприяло розповсюдженню комплексу психоаналітичних розробок у різноманітні прошарки суспільного життя⁸⁶. Окрім Еріха Фромма, провідними неофрейдистами були Карен Горні, Гаррі Стек Салліван, Вільгельм Райх тощо. Розробки цих і багатьох інших науковців мають велике значення як для розвитку психоаналітичної теорії в цілому, так і застосування методу в літературознавстві зокрема. Базуючись на ідеях класичного психоаналізу, неофрейдисти трансформували вкорінені постулати, проливаючи світло на раніше не відомі явища та механізми. Наприклад, для Карен Горні завдання психоаналізу полягає в наданні допомоги жити у світі та «уникнути

⁸⁴ Иванов А. В. Учебное пособие.

⁸⁵ Психоанализ. Неофрейдизм. Франкфуртская школа. Философия XX века. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/FIL_XX/26.htm

⁸⁶ Мельниченко Т. В. Становление и развитие психоаналитического направления.

травмонебезпечного впливу ворожої культури»⁸⁷. Зроблені науковцями акценти на соціальному осередку особистості дозволяють простежити детермінаційні кореляції між деструктивністю в системі індустріального соціуму. Водночас розробки дослідників надають можливість зіставлення зображеного в літературних текстах або творчості взагалі з поведінкою персонажів.

⁸⁷ Психолоаналіз. Неофрейдизм. Франкфуртська школа.

РОЗДІЛ ІІ. ПСИХОАНАЛІТИЧНЕ ПРОЧИТАННЯ КІНО ТА ЕКРАННІ ПРОЧИТАННЯ ЛІТЕРАТУРИ НА ПРИКЛАДІ КІНОАДАПТАЦІЇ «БІЙЦІВСЬКОГО КЛУБУ»

ІІ. 1. Роль кіноадаптацій у дослідженнях літературних оригіналів

В 1895 році відбулися дві визначні події в історії людства: вихід дебютної праці Зигмунда Фрейда під назвою «Дослідження істерії», другим автором котрої є його колега Йозеф Броек, та винахід братів Люм'єр, які подарували світові кінематограф, без котрого нині мало хто може уявити своє життя⁸⁸. Втім, спочатку розвиток новонароджених феноменів відбувався паралельно. Останнє певним чином корелює з поглядами батька психоаналізу, котрий «мало цінував кіно як мистецтво»⁸⁹. Проте, не всі наступники Зигмунда Фрейда були прибічниками даної точки зору, і в 50-тих роках ХХ століття дослідження взаємозв'язку психоаналітичної теорії та кінематографу набуло широкого поширення. Наразі точок перетину психоаналізу та кіно стає все більше, тоді як розробки провідних науковців виступають «справжньою знахідкою»⁹⁰ для режисерів, сценаристів і продюсерів.

В одній зі своїх праць Євгенія Більченко, досліджуючи поезію в семіотиці та психоаналітичній теорії, апелює до великого митця П'єра Паоло Пазоліні, котрий виступає одним з основоположників семіотики кінематографу та водночас автором поняття «поетичне кіно»⁹¹. Дослідниця згадує його розгляд кіно як самостійної системи, котра містить такі елементи, як «мімічні (візуальні) знаки» («образи-знаки»)⁹². Останні авторка

⁸⁸ Корбут К. П. Психоанализ о кино и кино о психоанализе. Журнал Практической Психологии и Психоанализа. 2005. № 2. URL: <https://psyjournal.ru/articles/psihoanaliz-o-kino-i-kino-o-psihoanalize>.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Салахиева-Талал. Психология в кино: Создание героев и историй. Москва: Альпина нон-фикшн, 2019. 349 с. С. 39.

⁹¹ Бильченко Е. В. Пoesия в семиотике и психоанализе. InterConf. 2021. № 54. С. 281-290.

⁹² Цит. за: Пазолини П. П.: Поэтическое Кино. Kinovoid. 2015. № 5. URL: <http://www.kinovoid.com/2015/05/poeticheskoe-kino-pazolini.html>

ототожнює з «категорією "знак фільму", або "уявне означальне"» в психоаналітичних розробках французького теоретика кіно та кіносеміотика Крістіана Метца, який був представником школи одного з ключових постатей в історії психоаналізу Жака Лакана⁹³. В роботі «Психоаналіз і кіно» Вікі Лебо звертається до низки розробок Зигмунда Фрейда, серед яких аналіз публічного споживання та виробництва фантазії, де зазначається, що глядач є залежним «як від актора, так і від драматурга», котрі надають йому змогу «ідентифікувати себе з героєм»⁹⁴. З огляду на це, фантазія, вивільнена шляхом споглядання драматичного видовища, пересувається «як об'єкт компенсації для глядача, подвійно витіснений як з його "амбіцій" у реальному світі, так і з очевидно більш інтимних або самодостатніх форм мрій»⁹⁵. Знову апелюючи до фрейдівських постулатів, авторка наголошує на сприянні споживання фантазій інших людей певному типу дерепресії, що представляє читачу та глядачу «санкціоновану модель його або її власного фантазійного життя»⁹⁶. Водночас акт читання або перегляду виступає певною формою «передчуття», надаючи можливість вивільнення задоволення, розташованого в глибинних джерелах психіки, тоді як виникнення почуття сорому та відповідного придушення пояснюється наданням митцем можливості насолоджуватися мріями та не відчувати сорому чи докорів сумління⁹⁷.

Вагомим аспектом дослідження першоджерела та кіноадаптації виступають зміни, внесені екранізацією, або навпаки, коли відбувається процес «новелізації», що передбачає перетворення фільмів у книги⁹⁸. Дослідження та зіставлення особливостей даних явищ дозволяє розширити

⁹³ Бильченко Е. В. Поэзия в семиотике и психоанализе.

⁹⁴ Цит. за: Freud, Sigmund, and Henry Alden Bunker. Psychopathic Characters on the Stage. The Tulane Drama Review. 1960. Vol. 4, № 3. pp. 144–148. P. 145. URL www.jstor.org/stable/1124852.

⁹⁵ Lebeau, Vicky. Psychoanalysis and cinema. London: Routledge, 1995. 176 p. P. 3.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Seymour Chatman. What Novels Can Do That Films Can't (And Vice Versa). Critical inquiry. Vol. 7. №. 1. University of Chicago Press, 1980. pp. 121-140.

уявлення про можливості як першого, так і другого засобів масової інформації. Глядач не може охопити всі деталі фільму через його швидкоплинність. Останнє продиктовано технічною властивістю текстів кінострічки: відсутнє затвердження деталей Наратором, міститься лише представлення, через що «ми схильні прагматично розглядати тільки те, що здається важливим для сюжету»⁹⁹. Як зазначає Дадлі Ендрю, незалежно від масштабів успіху, «буття» фільму в чомусь зобов'язане твору, котрий був його джерелом натхнення¹⁰⁰. Автор додає, що літературний твір «має трансцендентне відношення до всіх фільмів, які його адаптують, оскільки сам по собі є художнім знаком із заданою формою та цінністю», що стане «або означуваним, або референтом»¹⁰¹. Водночас потребує підкреслення той факт, що «більш ніж половина всіх комерційних фільмів вийшли з літературних оригіналів», тоді як після прем'єри популярність кіноадаптації стрімко зростала, поки коло прихильників першоджерела залишалось не надто великим, за виключенням зворотних випадків¹⁰².

Варто зазначити, що деякі екранізації романів шотландського автора Ірвіна Велша та американського письменника Чака Паланіка здобули набагато більшу славу, ніж літературні оригінали. Втім, це здебільшого стосується лише тих адаптацій, що стали культовими: екранізація дебютного твору Паланіка «Бійцівський клуб», режисером якої став Девід Фінчер, та знятий Денні Бойлом фільм за мотивами книги Ірвіна Велша «Трейнспоттінг» («На голці»). Додати до цього списку можна й британську трагікомедію режисера Джона С. Бейрда під назвою «Багно», що є кіноадаптацією твору Велша. Щодо першої з перерахованих екранізацій, необхідно підкреслити, що сам Чак Паланік вважає фільм «Бійцівський

⁹⁹ Ibid. P. 126.

¹⁰⁰ Andrew, J. Dudley. Concepts in film theory. New York: Oxford University Press, 1984. 235 p.

¹⁰¹ Ibid. P. 96.

¹⁰² Ibid. P. 98.

клуб» «покращенням свого роману»¹⁰³. Велика частина успіху даних фільмів залежить від акторського складу та саундтреків. Однак, варто розуміти, що «експлікація тексту відбувається лише після попереднього його розуміння»¹⁰⁴. Тому, взявши за основу яскраві книги письменників, режисери та інші представники творчого колективу значно розширили окреслені авторами межі, наситивши сюжет і образи героїв. Особливої уваги заслуговує «Бійцівський клуб», екранізація котрого дозволяє значно глибше поринути в зображену історію, в контексті чого важливу роль займають деталі візуального ряду, багато з котрих надають можливість розкрити закладені у твір психоаналітичні ідеї, чому присвячено останній параграф.

II. 2. Становлення та розвиток деяких ключових положень класичної психоаналітичної теорії

Батько психоаналізу Зигмунд Фройд подарував світові можливість наново подивитися на сталі та звичні явища, вийти за нав'язані суспільними стандартами межі, відповісти на низку важливих питань тощо. Майже всі постулати науковця зустрічалися з потужною опозицією, але стійкість і категоричність допомогли останньому не лише завдати потужного удару самому, але й закріпити вагомість готових розробок. Як підкреслює Девід Мессер у складеній біографії батька психоаналізу, останній «першим насмілився оголити гріхи людства» шляхом публічного викриття прихованих «жадань і фантазій людської підсвідомості», внаслідок чого низки змін зазнало й саме суспільство¹⁰⁵.

¹⁰³ Fight Club (1999). Trivia. IMDbPro. URL: <https://www.imdb.com/title/tt0137523/trivia?tab=tr&item=tr0755959>

¹⁰⁴ Andrew, J. Dudley. Concepts in film theory. P. 97.

¹⁰⁵ Мессер Д. Зигмунд Фрейд. АСТ. 2015. С. 57. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=80040&p=57.

В кінці XIX століття світ побачила перша теорія Зигмунда Фрейда, окреслена в праці «Дослідження істерії»¹⁰⁶, написаній сумісно з віденським лікарем Йозефом Броєром у 1895 році. Робота запропонувала розв'язання поширеної в ті роки проблеми під назвою істерія, що довготривалий час залишалася невирішеною для медиків і фахівців у галузі психології. В даному дослідженні стану колишньої пацієнтки Броєра Анни О. (справжнє ім'я – Берта Паппенгейм) наголошується на тісній кореляції між «найрізноманітнішими феноменами, що належать до числа спонтанних, так би мовити, ідіопатичних симптомів істерії» та «спонукальною травмою»¹⁰⁷. Порухення мовлення та зору, ноктамбулізм, слабкість у м'язах і парестезія виступають симптомами конверсійної істерії – одного з трьох неврозів, виокремлених Фрейдом як «неврозів переносу», тобто тих, що можуть його викликати, тоді як двома іншими виступають фобія (істерія страху) та невроз нав'язливості¹⁰⁸. В ході проведення сеансів у Анни О. «розвилися сильні еротичні почуття» до Йозефа Броєра, який, будучи не знайомий на той час із даним явищем, перервав лікування¹⁰⁹. Таким чином, випадок пацієнтки обумовив зародження одного з ключових понять психоаналізу, – трансферу або переносу, що визначається як «сексуальний потяг, спрямований на лікаря», властивий хворому під час сеансів¹¹⁰. Водночас випадок Анни О. став поштовхом для формування уявлень про дитячу сексуальність та комплекс Едіпа. Публікація праці стала «днем

¹⁰⁶ Брейер Й., Фрейд З. Исследования истерии / пер. Сергей Панкова. Санкт-Петербург: ВЕИП, 2005. 168 с.

¹⁰⁷ Там само. С. 2.

¹⁰⁸ Петров А., Реброва Т. Конверсионная истерия. Описание симптомов. Случай Анны О. Психоаналитический словарь. Психоаналитик.Ру. 2019. URL: https://www.psychanalyst.ru/glossary/conversion_hysteria.php.

¹⁰⁹ Голдсмит Г. Н. История концепции переноса. Журнал Практической Психологии и Психоанализа. 2015. № 4. URL: <https://psyjournal.ru/articles/istoriya-koncepcii-perenosa>

¹¹⁰ Таланов В. Л., Малкина-Пых И. Г. Анализ переноса. 2003. URL: <http://med-stud.narod.ru/med/psycho/transfer.html>

народження»¹¹¹ психоаналітичної теорії та початком зародження методу вільних асоціацій.

В 1900 році світ побачила перша велика монографічна праця Зигмунда Фрейда під назвою «Тлумачення сновидінь», про що було згадано раніше. Для батька психоаналізу відкритий ним метод став дорогою до розкриття несвідомого. Цей шлях є доволі довгим і складним, але ретельна робота, виконана всупереч спротиву, з урахуванням кожної, на перший погляд, незначної деталі, здатна привести аналізанта (психоаналітика) до отримання потрібної інформації та, відповідно, формулювання чіткого діагнозу та лікування. В давні часи сни мали вагомe значення для різних народів світу. Наприклад, «реальність сновидіння (точніше, безперервність між неспанням та сном), множинність Я (попри наявність невловного за своєю суттю елемента, в якому виражена найбільш індивідуальна частина особистості) і те, що можна назвати матеріальною близькістю між тілом і стихіями, котрі населяють, залишають його і повертаються» є характерним для уявлень багатьох африканських племен (йоруба, моссі, таленсі, ашанті тощо)¹¹². В давній античності серед ключових функцій сновидіння як «одного з способів виробництва значення» було формування «характерного зразку уяви, що привносив візуальну присутність і відчутність до таких абстрактних понять, як час, космічна історія, душа та самотність»¹¹³.

Пошуком пояснення значення сновидінь займалися протягом кількох тисяч років, але саме концепція Зигмунда Фрейда заклала фундамент для систематичного вивчення феномену¹¹⁴. Сам психоаналітик також ознайомлює з функціями та уявленнями про сновидіння в різних народах

¹¹¹ Джонс Э. Жизнь и творения Зигмунда Фрейда / пер. с англ. В. Старовойтова. Москва: Гуманитарий АГИ, 1996. 448 с. С. 143.

¹¹² Augé, Marc. The war of dreams: Studies in ethno fiction / translated by Liz Heron. London: Pluto Press, 1999. 136 p. P. 27.

¹¹³ Miller, P. C. Dreams in late antiquity: Studies in the imagination of a culture. Chichester: Princeton University Press, 1994. 273 p. P. 3.

¹¹⁴ Див. про це: Achte, Kalle, and Taina Schakir. Dreams in different cultures. Springer, Boston, MA: Psychiatry The State of the Art, 1985. P. 715-720.

світу¹¹⁵. Фактично кожне архаїчне суспільство мало свою систему тлумачення сновидінь, що підтверджують як письмові джерела, так і археологічні рештки. Однак, з часом зацікавлення у вивченні та поясненні даного явища майже повністю зникло, супроводжуючись звинуваченнями в ненауковості та схильності до містицизму. В наші часи дослідження сновидінь стало більш активним, як і порівняння специфіки різних культур. Серед низки науковців, котрий запропонували своє бачення феномену знаходиться й Зигмунд Фройд, який теж зробив сновидіння об'єктом психоаналітичного дослідження.

Окреслюючи сутність своєї теорії, засновник психоаналізу надає психологічну характеристику сну, ототожнюючи цей стан з ефемерним відчуженням, викликаним втомою від всього та всіх навколо. Водночас дитина навпаки висловлює своє небажання спати, сподіваючись пізнати та пережити якомога більше. Головний герой книги американського письменника Чака Паланіка «Бійцівський клуб», названий Оповідачем, виступає типовим споживачем, зомбованим нав'язаними цінностями та змушеним щодня комунікувати з ненависним начальством¹¹⁶. В першій з трьох частин історії персонаж навіть позбавлений імені (в графічному романі 2015 року він стає Себастьяном). У фокусі роботи знаходиться саме дебютний роман Паланіка (дата публікації «Бійцівського клубу» – 1996 рік) через знятий за його мотивами культовий фільм 1999 року, режисером котрого став Девід Фінчер, тоді як головними акторами виступають Едвард Нортон, Бред Пітт і Гелена Бонем Картер¹¹⁷. Завдяки цьому, окрім виявлення психоаналітичних концепцій у творах, стає можливим зробити певний компаративний аналіз зображеного в книзі та фільмі. Останнє стосується й екранізацій інших творів Чака Паланіка та шотландського

¹¹⁵ Фрейд З. Введение в психоанализ. Ошибочные действия. Сновидения. С. 126-128.

¹¹⁶ Palahniuk, Chuck. Fight Club. 142 p. URL: <https://www.readingsanctuary.com/wp-content/uploads/2018/10/Fight-Club.pdf>.

¹¹⁷ Fincher, D. (Director). (1999). Fight Club [Motion picture]. United States: 20th Century Fox.

автора Ірвіна Велша. Головний герой «Бійцівського клубу» майже цілодобово знаходиться в ненависному середовищі, а єдиною втіхою виступають імпульсивні покупки. Проблемою стає хронічне безсоння: «Шість місяців я не міг спати. Коли у тебе безсоння — все нереальне; все дуже далеко від тебе, все це — копія, знята з копії, котра своєю чергою знята з копії. – переклад наш.» [For six months. I could not sleep. With insomnia, nothing is real. Everything is far away. Everything is a copy of a copy of a copy]¹¹⁸. Дане цитування демонструє стан головного героя, коли після трьох тижнів без нормального сну все навколо починає здаватися йому несправжнім. Варто зазначити, що характерним явищем для подібних розладів є спотворення реальності, видіння, деперсоналізація тощо. В контексті цього варто зазначити, що на початку кінострічки Девід Фінчер ніби натякає глядачам, як саме будуть розгортатися події, оскільки до зустрічі з головним героєм Тайлер Дерден кілька разів з'являється на екрані¹¹⁹. Кожна його поява триває менше секунди, що дуже чітко пов'язується зі станом, характерним для людей, які мають проблеми зі сном. Скуповуючи непотрібні товари, Оповідач ніби шукає бодай якихось причин продовжувати існувати в реальному світі, не намагаючись змінити власний спосіб життя, переконуючи самого себе, що це необхідно. Коли відвідування груп підтримки, єдине, що дає змогу солодко спати, втрачає сенс, в житті героя з'являється Тайлер Дерден. Саме йому телефонує Оповідач після підпалу свого пентхаусу на п'ятнадцятому поверсі кондомініуму: «О, Тайлере, врятуй мене. <...> Позбав мене шведських меблів. <...> Позбав мене, Тайлере, від буття досконалим і сповненим. – переклад наш.» [Oh, Tyler, please rescue me.<...> Deliver me from Swedish furniture. <...> Deliver me, Tyler, from being perfect and complete]¹²⁰. Оповідач

¹¹⁸ Palahniuk, Chuck. *Fight Club*. P. 7-8.

¹¹⁹ Vincent Bélanger. Every time Tyler flashes in *Fight Club* (1999). 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Hzox6ea78vs>

¹²⁰ Palahniuk, Chuck. *Fight Club*. P. 26.

буквально благає Тайлера допомогти йому змінити хід власного життя. Навіть враховуючи те, що всі його речі вже згоріли, Оповідач жадає позбавитися меблів, придбаних творів мистецтва тощо. Він прагне вирватися за межі свого образу правильного та досконалого робітника, змушеного миритися з власноруч обраним способом життя. Проблема хронічного безсоння буквально «пронизує» книгу й екранізацію, будуючись навколо низки ідентичних цитат, однією з котрих є наступна: «Ти прокидаєшся в аеропортах Сіетл-Такома, Сан-Франциско, Лос-Анджелесу. Ти прокидаєшся в О'Харі, Далласі, Міжнародному аеропорту Балтімора. Тихий океан, гори, центр. <...> Це твоє життя, і з кожною хвилиною воно добігає кінця. – переклад наш.» [You wake up at Seatas, SFO, LAX. You wake up at O'Hare, Dallas-Fort Worth, BWI. Pacific, mountain, central. <...> This is your life, and it's ending one minute at a time]¹²¹. Постійне перебування в аеропортах корелює з роботою головного героя. Окрім цього, у фільмі Тайлер і Оповідач вперше зустрічаються саме в літаку, тоді як у книзі це відбувається на пляжі. Особливо цікавою, з огляду на сюжет і відповідні події, що розгортаються в житті Оповідача, виступає наступна фраза героя: «Якщо можна прокинутися в іншому часі, в іншому місці, чи не можна прокинутися іншою людиною? – переклад наш.» [If you wake up at a different time, in a different place, could you wake up as a different person?]¹²². Варто зазначити, що в екранізації «Бійцівського клубу» дуже багато уваги приділено кожній з можливих деталей, за допомогою чого стає можливим конструювання характеру та способу життя кожного персонажу. Тому, очевидно, що зовнішній вигляд головного героя одразу надає йому характеристику клерку, котрий страждає нескінченими розладами сну.

В монографічній праці «Тлумачення сновидінь» Зигмунд Фройд виклав велике розмаїття своїх ідей, пізніше розвинених в таких книгах як

¹²¹ Ibid. P. 13.

¹²² Ibid. P. 103.

«Психопатологія повсякденного життя» (1901 рік), «Тотем і табу» (1913), «Психологія мас і аналіз людського "Я"» (1921 рік), «Я та Воно» (1923) та низка інших робіт. Для батька психоаналізу несвідоме виступало найбільш вагомим складовим людського розуму. Дане поняття застосовується у великій кількості дисциплін різних напрямів. Як вже підкреслювалося раніше, в давні часи люди будували багато магічних практик на сновидіннях, тоді як останні виступають матеріалами несвідомого, тлумачення котрих завжди привертало особливу увагу з боку соціуму. В античності Платон розвинув ідею про пізнання як пригадування, котра місцями є ідентичною психоаналітичній ідеї «повернення витісненого»¹²³. Вперше проблема несвідомого починає обговорюватися в XVII столітті, зацікавивши низку провідних фахівців у різних галузях, серед яких Готфрід Вільгельм Ляйбніц, Йоганн Фрідріх Герbart, Чарлз Роберт Дарвін, Вільгельм Максиміліан Вундт і багато інших. Ідеї деякого з них стали джерелом натхнення для майбутнього основоположника психоаналізу, вплинувши на формування наукових поглядів останнього.

В перші роки своєї діяльності Зигмунд Фройд вважав, що трьома рівнями, котрі складають основу людської психіки, виступають наступні: несвідоме («джерело інстинктивного заряду, що додає поведінці мотиваційної сили»; закрита через заборони суспільства сфера), передсвідоме (психічні переживання та образи, здатні без особливих зусиль можуть стати предметом свідомості) та свідоме (досвід особистості, наявні відчуття та переживання)¹²⁴. Як зазначає основоположник психоаналітичної теорії у своїй праці 1915 року під назвою «Несвідоме», в цілому «психічний акт проходить через дві фази різних станів, між якими включено свого роду випробування (цензура)», будучи несвідомим у першій фазі¹²⁵. У випадку

¹²³ Белкина С. Человек и бессознательное. Проблема бессознательного с древности до Фрейда. 2021. URL: <https://psykcontact.ru/chelovek-bessoznatelnoe-istorii-psihoanaliza/>

¹²⁴ Рыжкова М. Теория Фрейда. URL: https://rhga.ru/stud_web/dinos/ps/Rizhkova/freid.htm

¹²⁵ Фрейд З. Бессознательное. Москва: АНО ДПО Институт Психологии и Психоанализа на чистых прудах. URL: <https://psychic.ru/articles/classic01.htm>.

відторгнення цензурою під час випробування, даний психічний акт стає «витісненим», залишаючись несвідомим, тоді як, витримавши випробування, для нього стає можливим «перейти до складу другої системи», що має назву «передсвідоме», хоча й для того, щоб стати об'єктом свідомості, необхідний збіг певних умов¹²⁶. Як підкреслює Зигмунд Фройд далі, прийняття даних психічних систем дозволило психоаналітичній теорії «ще на крок» відійти від описової психології, збагатившись прийняттям до уваги психічної топіки та прагненням вказати, «в межах котрої системи або між якими системами перетікає будь-який психічний акт» та, завдяки цьому, отримати назву «глибинної психології (Tiefenpsychologie)»¹²⁷.

З часом концепція батька психоаналізу зазнала змін і вихід таких революційних праць, як «По той бік принципу задоволення» (1920 рік) і «"Я" та "Воно"» (1923 р.) знаменував перехід від описаної вище топічної моделі психічного апарату до другої. Згідно з останньою, трьома ключовими елементами людської психіки виступають Я (Его), Над-Я (Супер-Его) та Воно (Ід). Частина першого з наведених елементів «володіє свідомістю» та «керується принципом реальності», тоді як «Над-Я» виступає «джерелом тривоги», схиляючи людину до слідування імперативам (категоричним вимогам), «котрі хоча і видаються за вимоги реальності або соціуму», за своєю суттю є спадщиною батьківських¹²⁸. Зі свого боку Воно виступає «"тваринною" частиною людської психіки»¹²⁹, не бажаючи співіснувати з принципом реальності та, відповідно, перебуваючи в перманентній суперечності з Над-Я, тоді як Его залишається центральною ланкою між двома елементами. Як окреслює Зигмунд Фройд у праці «"Я" та "Воно"», індивідом виступає несвідоме "Воно", де поверхнево покоїться

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Павлов А. Принцип удовольствия и избегания неудовольствия. Психоаналитический словарь. Психоаналитик.Ру. URL: <https://www.psychanalyst.ru/freud/pleasure-1.php>.

¹²⁹ Там само.

«Я», в той час як донизу компоненти зливаються¹³⁰. Окрім всього іншого, Ід, будучи за визначенням батька психоаналізу «темною, недоступною частиною нашої особистості», виступає «носієм Я-Ідеалу, з котрим Я порівнює себе, до якого прагне, чия вимога постійного вдосконалення намагається виконати», тим самим віддзеркалюючи старі уявлення про батьків, тобто захоплення досконалістю, приписаною їм дитиною¹³¹.

П. 3. Застосування психоаналітичних концепцій для інтерпретації твору Ч. Паланіка «Бійцівський клуб» та однойменної кіноадаптації Д. Фінчера

В контексті розглянутих ідей психоаналізу доречним буде знову навести у приклад події, що розгортаються в «Бійцівському клубі». Як було вказано раніше, протягом сюжету головний герой намагається розірвати зв'язки з суспільством, рабом котрого він став. Внаслідок намагань відторгнення чинної реальності, з'являється Тайлер Дерден, що стає результатом колапсу уяви Оповідача та психічного порушення. Психоаналітичний аспект виступає одним із найважливіших в контексті вивчення феномену двійництва. Водночас подвійність людської натури розташовується серед ключових об'єктів, котрі знаходилися у фокусі психоаналітичних досліджень ХХ століття. Як було підкреслено у фрагменті, присвяченому сновидінням, Тайлер Дерден з'являється саме на фоні хронічного безсоння та регулярного здійснення імпульсивних покупок, чим безперервно страждає Оповідач через виснажливу офісну роботу, консьюмеризм і репрезентацію маскулінності в американському суспільстві. Тож, враховуючи вищеописане, можна зазначити, що, за

¹³⁰ Фрейд З. Я и Оно: сборник. Харьков: Издательство «Фолио», 1998.

¹³¹ Литературная редакция Е. Е. Соколовой и Т. В. Родионовой. Фрейд З. Продолжение лекций по введению в психоанализ. Тридцать первая лекция. Разделение психической личности / пер. Г. В. Барышниковой. Библиотека Якова Кротова. Санкт-Петербург: Алетейя, 1999. URL: http://krotov.info/library/21_f/re/freyd_6.html

концепцією Зигмунда Фрейда, Тайлер Дерден є уособленням психічного компоненту під назвою Воно, тоді як постійні витрати на дорогі непотрібні товари разом з беззаперечним виконанням робочих обов'язків складають Над-Я, що контролює Его. Тайлер виступає повною протилежністю Оповідача, дотримуючись зовсім інших поглядів на ті чи інші явища. Він сам наголошує на наступному: «Звільнення – це найкраще, що може статися з кожним із нас. Завдяки цьому, ми б кинули товкти воду в ступі та зробили б щось із власним життям» [Getting fired, <...> is the best thing that could happen to any of us. That way, we'd quit treading water and do something with our lives»]¹³². Або ж у фільмі: «Байдуже нам пекло, та рай байдужий. Ми — небажані діти божі. Тож хай так!» [F*** damnation, man! F*** redemption! We are God's unwanted children? So be it!]¹³³. Варто зазначити, що наданий в кінці опис себе як «небажаних дітей божих» є важливим для окреслення стосунків головного героя з батьком, що буде розглянуто далі. Тайлер Дерден дотримується власної філософії, згідно з котрою, «від самовдосконалення необхідно перейти до саморуйнування, <...> почати ризикувати». Таким чином, персонаж прагне до повної невідповідності уявленням про досконале, що підкреслює суперечності між Ід і Супер-Его. Останнє виступає «інстанцією, котра відокремилася від Я, але, мабуть, панує над ним, судячи зі стану патологічної скорботи та меланхолії, коли суб'єкт стає об'єктом критики та докорів»¹³⁴. Ід своєю чергою є «найбільш архаїчною психічною провінцією», зміст якої складає все «успадковане, присутнє з самого народження та міцно вкорінене в нашій конституції»¹³⁵.

Філософія саморуйнування стала ключовою концепцією для «бійцівського клубу» — створеного Тайлером і Оповідачем проекту,

¹³² Palahniuk, Chuck. *Fight Club*. P. 50.

¹³³ *Fight Club (3/5) Movie CLIP - Chemical Burn (1999) HD*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zvtUrjfnSnA>.

¹³⁴ Лапланш Ж., Понталіс Ж.-Б. *Словарь по психоанализу*. С. 28.

¹³⁵ Фрейд З. *Очерк психоанализа* / пер. Николаева В. И. *Psychoanalysis | Психоанализ*, 2014. URL: psychoanalysis.pro/857/freyd-z-ocherk-psihoanaliza

котрий розпочинав своє існування як «група для бійок», місцем розташування котрої став підвал бару. Учасники «клубу» щотижня вивільнювали накопичену агресію та інші почуття шляхом бійок без правил: «Це було на кінчику язика кожного, а ми з Тайлером лише знайшли цьому ім'я. – переклад наш.» [It was on the tip of everyone's tongue. Tyler and I just gave it a name]¹³⁶. Тож, вчинок чоловіків став порятунком майже для всіх жителів міста. Перший двобій Тайлера й Оповідача відбувся в барі, куди герої пішли після пожежі в кондомініумі: «Як ти можеш щось знати про себе, якщо ти ніколи не бився? Я не хочу вмирати без шрамів. Тому підійти та вдар мене. – переклад наш.» [How much can you know about yourself, you've never been in a fight? I don't wanna die without any scars. So come on; hit me before I lose my nerve]¹³⁷. Тайлер Дерден наголошує на незрілості Оповідача, водночас негласно позиціонуючи себе як його наставник. З часом подібний катарсис призводить до зародження анархічної терористичної організації, котра отримує назву «Проект "Розгром"» (англ. “Project Mayhem”) і перебуває під керівництвом Тайлера й Оповідача: «Так, я бачу в бійцівському клубі найсильніших і найрозумніших людей, які коли-небудь жили. З потенціалом, котрий витрачається даремно. Ціле покоління працівників бензоколонок, офіціантів — рабів у білих комірцях. Реклама змушує нас купувати тачки та ганчірки. <...> Ми — пасинки історії. Ні мети, ні місця. <...> Нам вселяли по телевізору, що одного разу ми станемо мільйонерами, кіно і рок-зірками, але нам це не світить. Поступово до нас це доходить і дратує, страшно бісить. – переклад наш.» [Man, I see in Fight Club the strongest and smartest men who have ever lived. I see all this potential — damn it, an entire generation pumping gas and waiting tables; they're slaves with white collars. Advertisements have them chasing cars and clothes, working

¹³⁶ Fight Club - Basement | Fight scene (HD). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NHXXqlcCxPs>.

¹³⁷ Fight Club (1/5) Movie CLIP - I Want You to Hit Me (1999) HD. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CR5Jp_ag2M8.

jobs we hate so we can buy shit we don't need. We are the middle children of history, man. No purpose or place. We have no great war, or great depression. Our great war is a spiritual war. Our great depression is our lives. We've all been raised by television to believe that one day we'll all be millionaires and movie gods and rock stars — but we won't. And we're learning slowly that fact. And we're very, very pissed off]¹³⁸. Подібні настанови виступали невід'ємною складовою кожної зустрічі чоловіків. Тайлер Дерден буквально стає ідолом для кожного з членів «клубу», котрі сліпо слідуєть за ним, виконуючи всі забаганки. Особливі почуття до героя має сам Оповідач, зазначаючи, що з часом їх спілкування стало нагадувати «життя сімейної пари»¹³⁹. Окрім цього, особливе місце відводиться ревнощам. Більш детальний розгляд даного питання буде зроблений далі. Задумом Тайлера стає підірвати всі приміщення, що опікуються кредитними картами, та, внаслідок цього, звільнити людей від фінансових тягарів. В «бійцівському клубі» діють «10 правил», суворо дотримуватися котрих повинен кожен з членів. Деякими з них є наступні: «не згадувати про бійцівський клуб, <...> не згадувати ніде про бійцівський клуб, <...> боєць крикнув «стоп», видихався, відключився — бій закінчено, <...> в бою беруть участь лише двоє, <...> той, хто вперше прийшов в клуб — прийме бій. – переклад наш.». Дані правила, особливо два перших, можуть розглядатися не лише в контексті певної безпеки, негласної природи угруповання, але й як несвідомі бажання та потяги, навіть зкам про котрі немає місця в звичному просторі та суспільстві. Штаб-квартирою «Проекту "Розгром"» став покинутий будинок, в котрому жили дві складові особистості головного героя.

Як було зазначено вище, Оповідач і Тайлер Дерден є однією людиною, усвідомлення чого першим із них складає розв'язку твору. Таким чином, головний герой «знайомиться» з несвідомою частиною себе. Цей

¹³⁸ Fight Club - Tyler Durden speech. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=chyRpj-971o>.

¹³⁹ Fight Club 1999: Jack finds out the truth. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WKVxKrrbz1E>.

процес супроводжується наступними коментгадарями: «Гей, ти створив мене. Це не я створив нікчемне альтер еґо для підвищення тону, так відповідай за це. – переклад наш.» [Hey, you created me. I didn't create some loser alter-ego to make myself feel better. Take some responsibility!] ¹⁴⁰. Як вже багаторазово зазначалося, Оповідач є повною протилежністю Дердена. Це підтверджується й самим Тайлером під час розмови героїв у готелі: «Ти хотів змінити своє життя, але не міг цього зробити. Твої бажання втілені в мені. Я виглядаю так, як ти хотів виглядати, я займаюся сексом так, як ти хотів займатись. Я розумний, талановитий, і, найголовніше, звільнений від усього, що сковує тебе. – переклад наш.» [All the ways you wish you could be, that's me. I look like you wanna look, I f*** like you wanna f***, I am smart, capable, and most importantly, I am free in all the ways that you are not"] ¹⁴¹. Наведені цитати, знову ж, підтверджують наше тлумачення фрейдівської структури людської психіки.

Прийняття Оповідачем своєї несвідомої частини відбувалося поступово. Кондомініум героя символічно ототожнюється зі спокійним лоном матері, в той час як усвідомлення себе потребує відокремлення від батьківських фігур. Водночас навіть образ самого Тайлера Дердена може виступати проєкцією батька, який покинув родину головного героя в дитинстві. Тому, Оповідач готовий усвідомити, що Дерден — це він сам, тоді, коли той на певний час зникає: «Я страшенно самотній. Батько мене кинув. Тайлер мене кинув. Я — розбите серце Джека. – переклад наш.» [My father dumped me. Tyler dumped me. I am Jack's Broken Heart] ¹⁴². Цитування підкреслює несаможиттєвість Оповідача та його прив'язаність до Дердена.

Питання маскулітності виступає одним із ключових у книзі. Під час однієї з розмов герої обирали того, з ким би вони хотіли побитися. Цікаво,

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Fight Club: Tyler's Gone (1999) [HD]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=XICN89pi_bc.

що з нічим необмеженого кола можливих варіантів Тайлер Дерден обрав свого батька, тоді як Оповідач відповів, що хотів би вступити в бійку з ненависним босом. Дана нотатка є важливою в контексті зробленого раніше виокремлення персонажів як уособлення елементів окресленої Фройдом структури людської психіки. Окрім цього, своєрідним регресом у дитячий стан є відвідування Оповідачем груп для смертельно хворих людей. В контексті психології та психоаналізу поняття «регресії» є досить часто вживаним для визначення «повернення до попередніх форм розвитку думки, об'єктних відносин, структури поведінки»¹⁴³. Варто зазначати, що існує чітке розмежування таких психоаналітичних понять як «регресія» та «регрес». Останній «відбувається під час вікових змін у мозку», йменується «інволюційним психозом», коли стара людина починає поводитися як дитина¹⁴⁴. Ще одним аспектом, котрий потребує виокремлення є те, що стати відвідувачем груп психологічної підтримки Оповідачу порадив лікар, після того, як головний герой буквально благав виписати йому ліки для боротьби з безсонням. Таким чином, Оповідач прагнув вирішити низку проблем із фізичним і ментальним здоров'ям шляхом «орального задоволення». Останнє поняття корелює з виділеними Зигмундом Фройдом психосексуальними фазами розвитку, серед яких оральна, анальна, фалічна, генітальна фази та латентний період¹⁴⁵. Оральна фаза охоплює момент зародження та часи, коли потреби малюка разом з їх задоволенням «передбачають участь губ, язика, трохи пізніше зубів», тоді як рот виступає першою зоною тіла, «дитина може контролювати, велика частина лібідозної енергії спрямована туди або сфокусована на цій зоні»¹⁴⁶. Хоча збереження інтересу до «підтримки оральних задовольень» в

¹⁴³ Лапланш Ж., Понталіс Ж.-Б. Словарь по психоанализу. С. 25.

¹⁴⁴ Павлов А., Реброва Т. Регрессия либидо, задержка и фиксация. Психоаналитический словарь. Психоаналитик.Ру, 2020. URL: <https://www.psychanalyst.ru/glossary/regression.php#defense>.

¹⁴⁵ Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост. 255 с. С. 12. URL: <https://bookap.info/genpsy/terlich/gl12.shtml>.

¹⁴⁶ Там само.

дорослому віці не є рідким явищем, перетворення на домінуючий спосіб і відповідна «залежність від оральних звичок для послаблення стану неспокою або напруги» робить оральне задоволення патологічним¹⁴⁷. Для визначення відсутності нормального розвитку від фази до фази та довготривалого перебування на якійсь одній Зигмунд Фройд застосовував термін «фіксація», в той час як низка звичок, як, наприклад, куріння, переїдання, облизування губ та інші можуть свідчити про те, що людина є «частково фіксованою на оральній фазі», а її «психологічне дозрівання, можливо, не завершене»¹⁴⁸. Останнє є особливо важливим в контексті історії, котру ми розглядаємо. Як наслідок, не зійшовшись думкою з інфантильним Оповідачем і його прагнення до вживання пігулок, тобто орального задоволення, лікар порадив чоловікові піти іншим шляхом.

Іншим важливим елементом роману «Бійцівського клубу» та кіноадаптації відвідування груп є так званий катарсис, коли в певний момент учасники розбиваються на пари та, плачучи, спілкуються, паралельно перебуваючи в обіймах один одного. Одним із людей, які відвідують групу підтримки для хворих на рак яєчок під назвою «Залишимося чоловіками разом» (англ. "Remaining Men Together"), є Роберт Полсон, названий Оповідачем «Великий Боб» (кожен з учасників отримує бейдж з ім'ям; Оповідач у групі відомий як Корнеліус). Чоловік був культуристом і реслером, паралельно створивши програму розширення грудної клітини. Внаслідок надмірного вживання стероїдних препаратів він захворів на рак яєчок, видалення котрих стало причиною гормонального дисбалансу та розвитку гінекомастії (збільшення у розмірах однієї чи двох молочних залоз у чоловіка). По ходу сюжету персонаж стає членом «бійцівського клубу», а згодом і «Проекту "Розгром"». Оповідач знаходить продуклину лише в обіймах Боба, притуляючись заплаканим обличчям до

¹⁴⁷ Там само.

¹⁴⁸ Там само.

його великих грудей: «І я загубився в забутті, темному, мовчазному і цілковитому самозабутті. <...> Це була свобода. Свобода — втрата усіляких надій. – переклад наш.» [Then I was lost inside oblivion, dark and silent and complete. <...> This was freedom. Losing all hope was freedom]¹⁴⁹. Після першого відвідування даної групи підтримки героєві нарешті вдалося забути про безперервні проблеми та хронічне безсоння. Як зазначає сам Оповідач, «відчував себе більш живим, ніж будь-коли», а його сон був міцнішим за сон будь-якої новонародженої дитини. Примітно також, що під час вивільнення емоцій під час обіймів Роберт Полсон, плачучи вимовляв: «Ми все ще чоловіки. Чоловіки — це те, ким ми є. – переклад наш.» [We are still men. Men is what we are]¹⁵⁰, тоді як Оповідач повторював дані слова. Останнє виступає особливо важливим в контексті того, що, на відміну від інших в цій групі психологічної підтримки, головний герой не хворіє на рак яєчок та не має вирізаних статевих органів, як деякі відвідувачі. Окрім всього іншого, наявність у Боба жіночих грудей дозволяє нам говорити про нього як уособлення материнської та батьківської фігур одночасно, уваги котрих Оповідач був позбавлений впродовж життя.

Для доповнення розпочатої теми батьківства в житті головного героя важливо розібрати іншу цитату, пов'язану з вивільненням накопичених емоцій в обіймах: «Великі руки Боба зімкнулися та обійняли мене. Я в темряві. Я притиснутий до величезних спітнілих цицьок Боба, величезних, як сам Бог. – переклад наш.» [Bob's big arms were closed around to hold me inside, and I was squeezed in the dark between Bob's new sweating tits that hang enormous, the way we think of God's as big]¹⁵¹. Особливо важливим виступає останнє порівняння, що може корелювати з наявними в Оповідача «особливими претензіями до Богу», оскільки той є Святим Отцем.

¹⁴⁹ Palahniuk, Chuck. Fight Club. P. 9.

¹⁵⁰ film

¹⁵¹ Palahniuk, Chuck. Fight Club. P. 4.

Базуючись на власному досвіді комунікації зі світом і батьком, Оповідач робить висновок, що Бог, можливо, є «не таким вже й великим», паралельно ототожнюючи даний образ із минулим Роберта Полсона, колись відомого культуриста з чудовою будовою тіла та низкою інших досягнень¹⁵². Водночас наведене цитування може бути посиленням на материнські груди, що вже було підкреслено раніше. В даному контексті все є звичним: Оповідач вже був тут, його обіймала і няньчила мати в сльозах, в той час як «він сам теж плакав, заради матері, заради себе самого», що, власне, і може виступати однією з причин привабливості груп психологічної підтримки для головного героя¹⁵³. Під час однієї з розмов Тайлера й Оповідача герої діляться інформацією про власне дитинство та, відповідно, стосунки з батьками. Як розповідає Дерден, кожного разу, пройшовши певний етап життя, він дзвонив батькові та очікував подальші настанови. Одним із таких «діалогів» є наступний: «Коли я знайшов роботу, і мені виповнилося двадцять п'ять, — я знову запитав його через телефон — "Що тепер?". Мій батько не знав, тому сказав "Одружуйся". — переклад наш.» [When I got a job and turned twenty-five, long distance, I said, now what? My dad didn't know, so he said, get married]¹⁵⁴. Після цього герой доходить до висновку: «Я — тридцятирічний хлопчисько, і мені насправді цікаво, — чи зможе жінка розв'язати мої проблеми. — переклад наш.» [I'm a thirty-year-old boy, and I'm wondering if another woman is really the answer I need]. У творі та фільмі «Бійцівський клуб» чітко продемонстрований механізм дії «страху (комплексу) кастрації». Даний термін тісно пов'язаний із комплексом Едіпа, котрий ми розглянули в попередньому розділі, тоді як вперше низка асоціацій із думками про заборонені бажання сприяють тому, що «кастрація набуває значення покарання», а страх як складова едіпових фантазій

¹⁵² Fight Club, Chapter 2 (Coping with Insomnia For Dummies). URL: <https://genius.com/Chuck-palahniuk-fight-club-chapter-2-coping-with-insomnia-for-dummies-annotated>.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Palahniuk, Chuck. Fight Club. P. 30.

поєднується з цими емоціями, утворюючи комплекс кастрації¹⁵⁵. Прафантазії передаються «з покоління в покоління», сягаючи корінням тих давніх часів, коли кастрація була звичною для кожного¹⁵⁶. Вперше даний термін «комплекс кастрації» фігурує в 1908 році, корелюючи з «Дитячою сексуальною теорією», за котрою, пеніс є у кожної людини, тоді як анатомічне розрізнення між двома статями стає можливим саме завдяки кастрації¹⁵⁷. Тоді як для хлопчика дане поняття пов'язується зі страхом втратити орган, для дівчинки ж «страх покарання – це страх позбавитися любові когось із батьків»¹⁵⁸. Тайлер Дерден наказує позбавити статевого члена кожного, хто спробує зірвати операцію «Проекту "Розгром"», навіть якщо це стосуватиметься його самого. На відміну від свого альтер его, позбавлення статевого органу є ключовим страхом, який віддзеркалює боязнь залишитися нереалізованим клерком і не полишає Оповідача протягом всього твору. Важливий внесок в розкриття даної частини окресленої теми зробив режисер, залучивши низку деталей, посилюючи значущість виокремленого мотиву маскулінності.

З огляду на розглянуті події роману Чака Паланіка та кіноадаптації Девіда Фінчера, можна зробити висновок, що «Бійцівський клуб» виступає величезним осередком розмаїття психоаналітичних концепцій. Останні гармонійно вплетені в сюжет, гармонійно співіснуючи з іншими важливими темами та питаннями, порушеними в творі. Завдяки низці історій і характерів персонажів, стоп-кадрам із фільму та наведеним цитуванням, нам вдалося провести більш ґрунтовний аналіз і розкрити виокремлені положення класичного психоаналізу паралельно з зображеним у творі розвитком подій, тим самим пов'язуючи одне з одним. Внаслідок

¹⁵⁵ Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина/ пер. с англ. А. М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. С. 93.

¹⁵⁶ Павлов А. Страх наказания – три основные формы страха. Депрессия – причины возникновения. Психоаналитик.Ру, 2018. URL: https://www.psychanalyst.ru/depression_2/strah_nakazaniya.php.

¹⁵⁷ Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу.

¹⁵⁸ Павлов А. Страх наказания – три основные формы страха.

останнього «Бійцівський клуб» перетворився на скарбівню ілюстрацій до постулатів психоаналітичної теорії, в той час як останні відіграють роль пояснення поведінки героїв і доповнення до образу кожного з них.

РОЗДІЛ III. ТВОРЧА СПАДЩИНА ЧАКА ПАЛАНІКА ТА ІРВІНА ВЕЛША В ДЗЕРКАЛІ ПСИХОАНАЛІЗУ

III. 1. Дослідження психіки головних героїв книги Ч. Паланіка «Вцілілий» і роману І. Велша «Багно» за теорією Зигмунда Фрейда

Хоча дебютний роман Чака Паланіка виступає багатим полем для дослідження різних явищ психоаналізу, існує широке розмаїття творів, сюжет котрих здатен бути інтерпретованим з точки зору останнього. Другий роман американського автора також може вважатися чудовим прикладом для розкриття багатьох концептів психоаналізу. 17 лютого 1999 року світ побачила книга під назвою «Вцілілий», що починається з захоплення головним героєм на ім'я Тендер Бренсон літаку¹⁵⁹. Отримавши мінімальні настанови з керування від пілота, персонаж домагається спустошення літального апарату, що стрімко летить вниз, маючи лише кілька годин для того, щоб поділитися своєю історією.

Тендер Бренсон був парафіянином Церкви Істинної Віри, де навчався служінню людству. Більшість членів ставали дворецькими та покоївками, боячись і тому уникаючи будь-яких людських задовольень. Сам герой розповідає наступне: «Тендер Бренсон. Насправді, це не ім'я. Це скоріше визначення мого положення в общині. Те ж саме, якби хтось у зовнішньому світі назвав дитину Лейтенант Сміт або Єпископ Джонс. – переклад наш.» [Tender Branson. It's not really a name. It's more of a rank. It's the same as somebody in another culture naming a child Lieutenant Smith or Bishop Jones]¹⁶⁰. В англійській мові слово "tender" має декілька значень, одним із котрих є «людина, яка опікується або бере на себе відповідальність за когось або щось»¹⁶¹, що в даному контексті передбачає служника. Головний

¹⁵⁹ Palahniuk, Chuck. Survivor / submitted by Maria Garcia. 141 p. URL: <https://booksvoooks.com/nonscrolablepdf/survivor-pdf-chuck-palahniuk.html>

¹⁶⁰ Ibid. P. 43.

¹⁶¹ Definition of 'tender'. The Free Dictionary. URL: <https://www.thefreedictionary.com/tender>.

герой є останнім з членів общини, котрі вижили, тоді як життя інших забрала хвиля масових самогубств. Брат Тендера на ім'я Адам був старшим лише на три з половиною хвилини, але саме йому випала нагода успадкувати родинну землю на території общини. Водночас інших синів після Адама називали Тендерами та відпускали в якості місіонерів праці. Щодо жіночої статі: «Всіх дочок, від першої та до останньої, називали Бідді. – переклад наш.» [All daughters, the first through the last, were named Biddy]¹⁶². Згідно з низкою вказаних на сторінці “Collins English Dictionary” варіантів тлумачення, термін “biddy” може визначати наймичку, «особливо прибиральницю», або висловлювати негативне ставлення до жінки похилого віку, описуючи її як «надокучливу, або пліткарку»¹⁶³. Окрім цього, варто зазначити, що близько чотирьохсот років тому дефініцією даного поняття була «курка, і подекуди воно все ще має таке значення»¹⁶⁴. З часом слово “biddy”, що іноді сьогодні пишеться як “biddie”, набуло іншого змісту, ставши «жаргонним терміном для визначення дівчини або жінки», тоді як у «Класичному словнику вульгарної мови» (1785 рік) тлумаченням «“Biddy, or Chick-a-biddy» є «"курка, і у переносному значенні молода дівка"»¹⁶⁵. Головний герой підкреслює: «Тендери – це ті, хто обслуговує інших. Бідді виконає ваші вказівки. – переклад наш.» [Tender are workers who tend. Biddy do your bidding]¹⁶⁶. Шляхом залучення гри слів, побудованій на значеннях, котрі ми розібрали вище, Чак Паланік ще більше акцентує увагу на визначеній в момент народження ролі членів общини в суспільстві. Подібну функцію виконують інші фрази Тендера Бренсона, серед яких: «Доктриною Істинної Віри не визнавалися жодні другі місця. – переклад наш.» [Since Creedish doctrine didn't recognize a second-place

¹⁶² Palahniuk, Chuck. Survivor. P. 44.

¹⁶³ Definition of 'biddy'. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/biddy>

¹⁶⁴ Abley, Mark. Watchwords: The meaning of biddy keeps changing. The Montreal Gazette. 2015. URL: <https://montrealgazette.com/news/local-news/watchwords-the-meaning-of-biddy-keeps-changing>

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Palahniuk Chuck. Survivor. P. 44.

finisher]¹⁶⁷. Ще один приклад: «Твоє ім'я одразу ж говорило тобі, як мине твоє життя. – переклад наш.» [Your name told you just how your life would go]¹⁶⁸. Дані речення ще більше підсилюють створену напругу, зображуючи повну відданість кожного парафіянина традиціям общини, довжиною в «ціле життя» людини. Окрім всього іншого, в книзі зазначається, що на питання «людей із зовнішнього світу» щодо реакції героя на позбавлення всякого права на власність і створення родини лише через народження брата на три з половиною хвилини раніше Тендер Бренсон відповідав тим, що завжди відчував ярість, погоджуючись із формулювання. Насправді останнє не було правдою. Сам чоловік коментує це наступним чином: «Це як злитися на думку, що якби ти народився з довшими пальцями, ти міг би бути концертним скрипалем. Це те ж саме, що бажати, щоб твої батьки були вищими, худішими, сильнішими, щасливішими. У минулому є деталі, котрі ти не в змозі контролювати. – переклад наш.» [This would be the same as getting angry over the idea that if you had been born with longer fingers you might be a concert violinist. It's the same as wishing that your parents had been taller, thinner, stronger, happy. There are details in the past you have no control over]¹⁶⁹. Даний фрагмент дозволяє зрозуміти ставлення героя до власної ніші. Варто звернути увагу на те, які саме порівняння наводить Тендер Бренсон для опису свого становища. Він ніби підкреслює, що не обирав свого «найнижчого звання» та не міг навіть мріяти про краще життя.

Повертаючись до сформульованої Зигмундом Фройдом структури людської психіки, можна зробити висновок, що розібраний вище матеріал надає чітке уявлення про механізм дії сфери під назвою Супер-Его, котра, контролюючи Я, відповідає за закладені в дитинстві моральні установки та норми людської поведінки. Інший компонент психіки Ід своєю чергою дає

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Palahniuk, Chuck. *Survivor*. P. 45.

¹⁶⁹ Ibid.

про себе знати після того, як в одній із газет надрукували оголошення про відкриття служби психологічної допомоги в кризових ситуаціях, тоді як замість справжнього номера було вказано телефон Тендера Бренсона. Після цього останньому регулярно почали надходити дзвінки від інших людей, поглинутих низкою проблем. Сам герой вказує: «Тільки не думайте, що я рятував чийсь життя. Бути чи не бути – я не мучився рішенням. І не думайте, що я докладав особливих зусиль для спілкування з жінками. Вразливими жінками. Емоційними каліками. – переклад наш.» [Please don't think I'm here to save lives. To be or not to be, I don't labor the decision. And don't think I'm above talking to women this way. Vulnerable women. Emotional cripple]¹⁷⁰. В даному фрагменті тексту дуже яскраво зображується ставлення Тендера до інших людей, тих, хто не знайшов в собі сили гідно впоратися з труднощами життя, перебуваючи в набагато кращих умовах і займаючи набагато вищий соціальний статус, на відміну від умов існування самого Бренсона. Книга «Вцілілий» Чака Паланіка наповнена різними порадами стосовно виконання тих чи інших обов'язків домогосподарства. Робота головного героя полягає в обслуговуванні пари заможних людей, що нараховує регулярне прибирання, роботу в саді, пояснення правил етикету та прийому їжі тощо. Часто Тендер Бренсон згадує спілкування із людьми, котрі телефонували в його так звану «службу підтримки» та отримували «допомогу», поки герой виконував хатні справи. Описуючи один із нічних дзвінків, головний герой стверджує: «Ці жертви – вони телефонують мені. Ці хронічні страждальники. Вони дзвонять. Вони руйнують Це краще, ніж телебачення. Я кажу йому, вперед. Я лише наполовину прокинувся. Зараз третя година ночі, а завтра я маю працювати. Я кажу йому: Поспішай, перш ніж я знову засну, натисни курок. Я кажу йому, що це не такий прекрасний світ, щоб він повинен залишатися в ньому і страждати. Це зовсім не такий

¹⁷⁰ Ibid. P. 12.

світ. – переклад наш.» [These victims, they call. These chronic sufferers. They call. They break up my own little tedium. It's better than television. I tell him, Go ahead. I'm only half awake. It's three in the morning, and I have to work tomorrow. I tell him, Hurry before I fall back asleep, pull the trigger. I tell him this isn't such a beautiful world that he has to stay in it and suffer. This isn't much of a world at all]¹⁷¹. Тендер Бренсон навпаки спонукає людину до скоєння самогубства, жадаючи домогтися поставленої мети якомога швидше, оскільки має виспатися перед роботою. Особливо останнім є останнє речення. Дані два аспекти корелюють із доктриною Церкви Істинної Віри, згідно з котрою ключовим завданням людини у світі є праця та смиренне виконання отриманих ще при народженні обов'язків. Чоловік описує світ як осередок страждань, не знаходячи причин, щоб залишатися в ньому. Іноді Тендер просто спілкується з людьми телефоном, слухає заплаканих дівчат і роздає вказівки. Він говорить: «Моя робота полягає в прибиранні чужих домівок. Повний робочий день. За сумісництвом, бог. – переклад наш.» [My job is most of the time I work for a house cleaning service. Full-time drudge. Part-time god]¹⁷². Чак Паланік дуже чітко виокремлює, як поруч із сумлінним виконанням робочих зобов'язань співіснують телефонні розмови, котрі, з точки зору Тендера, позначають цілковите захоплення влади над життям іншої людини. Очевидно, що герою подобається заправляти долями. Навіть після того, як друкарську помилку в газеті було виправлено, він продовжив розклеювати в телефонних будках оголошення з власним номером. Завершити дослідження допоможе наступне цитування: «Давай. Вбий себе. Улюблений син. Мила донька. Вірний друг. Натискай на гачок. Піднесена душа. Я тут. Це час розплати. Я цього хочу. Прийди та забери мене. Я хочу бути переслідуваним м'ясоїдними зомбі. – переклад наш.» [Go ahead. Kill yourself. Beloved Son. Gentle Daughter. Devoted Friend.

¹⁷¹ Ibid. P. 11.

¹⁷² Ibid.

Pull the trigger. Exalted soul. Here I am. It's payback time. I dare you to. Come and get me. I want to be chased by flesh-eating zombies]¹⁷³. Тож, в даному контексті важливим є підібрані епітети, що, знову ж таки, підкреслюють самотність головного героя, його потребу перманентного спілкування та жадання речей, котрих той був з дитинства позбавлений. Надзвичайно яскравим виступає слово «розплата» та підкреслення бажання бути розтерзаним зомбі, тобто «людьми зі світу зовнішнього світу».

Таким чином, завдяки розгляду доктрини Церкви Істинної Віри, а також телефонних розмов Тендера Бренсона з людьми, котрі бажають скоїти самогубство, нам вдалося застосувати психоаналітичні концепції для інтерпретації книги Чака Паланіка «Вцілілий». Останнім аспектом, на який ми хочемо звернути увагу, є зворотна нумерація сторінок. Книга починається з сорок сьомого розділу та завершується першим. В контексті зображених подій і невеликої кількості часу, котру Тендер Бренсон має для того, щоб розповісти свою історію в падаючому літаку, це може вважатися чудовим рішенням автора для створення особливого психологічного ефекту та напруги.

Ще одним твором, психіку головного героя котрого буде досліджено, є роман шотландського письменника Ірвіна Велша під назвою «Багно», що побачив світ у 1998 році¹⁷⁴. За мотивами книги у 2013 році був знятий однойменний фільм британського режисера (водночас сценариста та продюсера) Джона С. Бейрда, головна роль у котрому належить відомому шотландському акторові на ім'я Джеймс Ендрю Мак-Евой¹⁷⁵. В романі Велша фігурують два головних герої, одним із яких є цинічний і безпринципний єдинбурзький детектив-сержант Брюс Робертсон, який страждає маніакально-депресивним психозом, тоді як іншим ключовим

¹⁷³ Ibid. P. 32.

¹⁷⁴ Welsh, Irwine. Filth / submitted by Maria Garcia. 338 p. URL: <https://booksvoooks.com/nonscrolablepdf/filth-pdf-irvine-welsh.html>

¹⁷⁵ Baird, Jon S. (Director) (2013). Filth. [Motion picture].

персонажем є глист, котрий живе в його кишечнику та час від часу стає Наратором. Робертсон жадає підвищення на роботі, але досить часто витрачає час на інше: плетіння інтриг проти інших поліцейських, вживання алкогольних і наркотичних речовин, а також безладне статеве життя. Все це є багном, котре поступово затягує Брюса, звідки й назва твору. Герой є самотнім, покинутим дружиною заради іншого, котру він щиро кохає та бажає повернути. Згідно з його життєвими установками, всі люди у світі ведуть маніпулятивні ігри проти один одного, через що він і сам має жити саме так. Ключовим бажанням Брюса Робертсона виступає підвищення по службі. Досягти цього він прагне шляхом розкриття вбивства темношкірого журналіста Ефана Вурі. Даний злочин персонаж коментує наступним чином: «Він заселився в готель «Кілмуір» на Саут-Сайд пару днів тому. Пару днів тому... Це означає, що не варто було сюди приїжджати» [He was staying at the Kilmuir Hotel on the South Side. He only checked in a couple of days ago. A couple of days ago... That means. Shouldnae f***** be here]¹⁷⁶. З даного цитування стає зрозумілим, що Робертсон вважає винуватим у скоєнні злочину самого потерпілого. Окрім всього іншого, він є расистом. Головний герой вважає, що винагорода та підвищення допоможуть йому повернути кохану жінку на ім'я Керол. Навіть враховуючи жорстокість, маніпулятивний вплив, гомофобію, зловживання алкоголем і наркотиками, час від часу герой виявляє світлі сторони характеру. Впродовж розкриття расового злочину читачу (або глядачу) відкриваються нові грані особистості Брюса Робертсона.

Розгляд внутрішніх конфліктів, шляхів вирішення поставлених завдань і ставлення до оточення надають можливість дослідити психіку героя. Перш за все, варто зазначити, що Брюс двічі втрачав свою родину: в дитинстві та в дорослому віці. Це можна вважати підґрунтям для

¹⁷⁶ Ibid. pp. 27-28.

формування характеру та моделі поведінки героя, тоді як зображені у творі вчинки є посиленням закладеного в дитячому віці негативу. Після довготривалого вживання алкогольних і наркотичних речовин стрічковий гельмінт, котрий живе в кишківнику Брюса, починає говорити з ним і називати себе «я». Через спосіб життя в героя загострюється психічний розлад, внаслідок чого той все частіше починає бачити галюцинації. Цікаво, що в екранізації роману немає глиста, що час від часу стає Оповідачем. Натомість чоловікові постійно мариться його лікар-куратор на ім'я Россі, який нагадує Бренсону неприємні моменти з його життя. Ніби психоаналітик що витягує витіснене в несвідоме. Для окреслення життєвих установок варто навести наступну цитату: «Ігри – це єдиний спосіб вижити на роботі. Кожен має свої крихітні прояви марнославства, свої маленькі примхи. Моя полягає в тому, що ніхто не грає в ігри краще за мене, Брюса Робертсона... – переклад наш.» [The games are the only way you can survive the job. Everybody has their own wee vanities, their own little conceits. My one is that nobody plays the games like me, Bruce Robertson...]¹⁷⁷. В даному фрагменті з першого розділу книги, названому «Ігри», продемонстровано ставлення Брюса Робертсона до досягнення поставлених задач і людей, які його оточують. Для нього маніпуляції та марнославство поширюються на всіх людей, це є звичним явищем. Проте, навіть з огляду на останнє, герой впевнений, що саме його «ігри» є набагато кращими за інших. Ще на початку твору стає зрозумілим, що Брюс Робертсон має особистісні проблеми, тоді як погіршення ситуації перманентними алкогольними напоями та наркотиками сприяє створенню розбіжностей між компонентами психіки персонажа, тобто між Я, Воно та Над-Я. Все частіше роль Наратора переймає на себе гельмінт (у фільмі – доктор Росі), нагадуючи Робертсону про всі негативні вчинки та водночас наголошуючи

¹⁷⁷ Welsh, Irwine. Filth. P. 11.

увагу на провині самого Брюса в тому, що він залишився один. Таким чином, є можливим ототожнити ці думки з такою сферою психіки, як Супер-Его. Втім, навіть слухаючи постійні докори Я, Робертсон поступається своїм імпульсам, продовжуючи чинити зло. Навіть на питання про те, чому Брюс пішов у поліцію, той відповідає, що вирішив «взяти участь» у їх «пресингу» громадян¹⁷⁸.

Під кінець роману головний герой раптово усвідомлює, що насправді колишня дружина Керол і їхня донька вже давно щасливі з темношкірим коханцем Стівом. Стає зрозумілим, що весь цей час комунікація Брюса і Керол відбувалась лише в галюцинаціях чоловіка, коли той ходив по місту, вдягнувшись у жіночий одяг. В даному контексті ми маємо справу з «витісненням» (репресією), котре визначає травмуючий компонент, повністю витіснений в несвідоме, але водночас здатний впливати на поведінку та переживання людини, певний спогад, подія, бажання та інше, настільки болісне, що повністю видалене зі свідомості¹⁷⁹. «Я», що символізується в стрічковому черв'яку всередині Робертсона та докторі Россі, свідчить про опосередковане шкодування щодо скоєних вчинків. Саме конфлікт трьох складових людської психіки сприяв вирішенню Брюса Робертсона завершити життя самогубством. В романі після реалізації останнього живучий в кишечнику гельмінт випадає з заднього проходу головного героя, шкодуючи про неможливість щось змінити та прислухатися до даних ним порад. Майже в самому кінці кінострічки Брюс зустрічає Мері – вдову померлого внаслідок приступу чоловіка, котрого герой намагався врятувати, – разом з її сином, в кінці чого вони домовляються про зустріч. Варто зазначити, що жінка є чи не єдиним персонажем, у спілкуванні з яким Брюс ніколи не дозволяв собі грубощів. Записавши передсмертне відеоповідомлення своєму другові Блейдсі,

¹⁷⁸ Грязь (2013) — русский трейлер. URL: https://www.youtube.com/watch?v=334EWL_7FvU&t=53s

¹⁷⁹ Салахьева-Талал. Психология в кино: Создание героев и историй.

Робертсон встає на стілець. Одягнувши петлю на шию, він бачить за склом дверей Мері та сина, котрі прийшли в гості, але не дочекавшись відповіді, пішли назад. Після цього, сміючись, Брюс Робертсон промовляє свою улюблену фразу – «Всюди правила однакові – переклад наш» [Same rules apply]¹⁸⁰ – і робить крок вниз зі стільця.

Причиною даного завершення історії став конфлікт між елементами психіки головного героя. Він постійно віддавався своїм імпульсам, дозволяючи Ід захопити владу над Его, тоді як через деякий час його мучили докори сумління, що виступає своєрідним покарання від Супер-Его. Говорячи інакше, Брюс Робертсон безперестанно вів боротьбу з самим собою.

III. 2. Персонажі книг Ірвіна Велша та Чака Паланіка як носії юнгіанських архетипів

В першому розділі ми докладно описали теорію архетипів Карла Густава Юнга. Один із найбільш відомих психоаналітиків передбачав існування «фантазій (включаючи сновидіння) неособистого характеру, котрі не можуть бути зведені до минулого досвіду індивіда, а тому не можуть бути пояснені як щось, придбане індивідуально», внаслідок чого було відкрито колективне несвідоме¹⁸¹. Для визначення давніх універсальних образів науковець запровадив поняття «архетип». Останній виступає колективним елементом душі, успадковуючись так само, «як і морфологічні елементи людського тіла»¹⁸². Теорія науковця дозволяє більш глибоко дослідити особливості поведінки персонажів різних книг, надаючи пояснення тим чи іншим вчинкам героїв.

¹⁸⁰ Filth (2013) - Filth's suicide. URL: https://www.youtube.com/watch?v=k_wTqLRgldo.

¹⁸¹ Юнг, Карл. Архетипы и коллективное бессознательное. С. 263.

¹⁸² Ребеко Т. А. Архетип. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / гл. ред. И. Т. Касавин. Москва: Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. С. 72—73. 1248 с.

В концепції Карла Юнга архетип Персони є «відповідною реакцією особистості на суспільні установи, тим образом, котрий людина створює собі в соціумі з метою забезпечення комфортних умов для своєї життєдіяльності»¹⁸³. Латинське слово «persona» використовується для позначення «театральної маски», що пов'язано з ключовими функціями маски як засобу перевтілення та ідентифікації¹⁸⁴. Саме античний театр виступає простором, в котрому Юнг знайшов назву для одного зі своїх архетипів. Функцією Маски виступає приховування уразливих моментів, слабих, недоліків, а часом і самої сутності особистості. Головний герой «Бійцівського клубу» Оповідач виступає втіленням даного архетипу. Все його життя є непримітною повсякденністю типового споживача. Однак, незважаючи на те, що він не робить жодних спроб, щоб змінити ситуацію, сам герой ненавидить своє життя, на фоні чого згодом з'являється Тайлер.

В даному контексті протилежністю Персони виступає ще один структурний елемент колективного несвідомого, який має назву Тінь. В досліджуваному романі втіленням даного архетипу є Тайлер Дерден. Згідно з Юнгом, фігура Тіні здатна персоніфікувати собою все, що суб'єкт не визнає в собі та що постійно спливає в його свідомості, як наприклад, ущербні риси характеру або інші неприйнятні тенденції¹⁸⁵. Як описує М. Л. фон Франц, Тінь не обов'язково перебуває в опозиції до людини, яка є носієм даного архетипу, в той час як набуття ворожого характеру відбувається лише за умов зіткнення з ігноруванням або нерозумінням з боку останньої¹⁸⁶. В роботі «Трансформація тіні (колективне несвідоме як

¹⁸³ Зайцев П. Л. Персона и цивилизация: неархаические смыслы "последнего" архетипа К. Г. Юнга. 2018. С. 145. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/persona-i-tsvilizatsiya-nearhaicheskie-smysly-poslednego-arhetipa-k-g-yunga/viewer>

¹⁸⁴ Кулишова О. В. Театральная маска в древней Греции: ее истоки и контексты функционирования. Труды исторического факультета СПбГУ. 2015. №23. С. 7–16.

¹⁸⁵ Юнг, К. Г. Сознание, бессознательное и индивидуация. Структура психики и процесс индивидуации. URL: <https://knigogid.ru/books/421174-soznanie-bessoznatelnoe-i-individuaciya/toread>

¹⁸⁶ Бойко О. А. Архетип «Тени» в искусстве XX в. Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arhetip-teni-v-iskusstve-xx-v/viewer>.

сфера діалектики добра та зла)» Олена Вавилова підкреслює здатність Тіні з'являтися перед героєм у різних проявах. Автор зазначає, що, якщо оволодіння особистістю переходить у стадію боротьби, архетип Тіні, представлений в антропоморфному вигляді, «володіє всіма якостями характеру героя, але з "протилежним знаком"», а подолати «темну сторону» здатен лише сам герой¹⁸⁷. Саме цією перемогою й закінчується стрічка Девіда Фінчера.

Поява іншої ключової постаті твору на ім'я Марла Сінгер відбувається, коли Оповідач обирає відвідування груп підтримки як спосіб стабілізації власного психічного стану. Спочатку головний герой ставиться до жінки з явною відразою. Втім, все змінюється впродовж їх подальшого спілкування. Марла може виступати носієм архетипу Аніма, що є втіленням всіх проявів жіночого в психіці чоловіка. Оповідач переживає своєрідну кризу мужності. Для розкриття теми маскулітності у фільмі та романі використовується розмаїття образів. Жіночність головного героя підкреслюється в творі протягом всього розвитку подій. Згідно з твердженням Карла Юнга, Аніма виступає найближчим образом, котрий стоїть за Тінню¹⁸⁸. Фактично, Марла і Тайлер, котрий, як зазначалось раніше, є втіленням архетипу Тіні, постійно конкурують за контроль над Оповідачем. Значна кількість моментів показує, що Дерден і Сінгер є дуже схожими, розпочинаючи від зовнішніх даних, котрі простежуються як у фільмі, так і в романі. Одяг Марли є дешевим і позбавленим смаку, що можна вважати проявом світогляду Тайлера. Сінгер має хлоп'ячу зовнішність, котра натякає на те, що вона не відчуває себе повноцінною жінкою. Можна припустити, що Марла є жіночим відображенням

¹⁸⁷ Вавилова Е. Ю. Трансформация тени (коллективное бессознательное как сфера диалектики добра и зла). Вестник Костромского государственного университета. 2008. С. 242. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatiya-teni-kollektivnoe-bessoznatelnoe-kak-sfera-dialektiki-dobra-i-zla/viewer>.

¹⁸⁸ Юнг К. Г. Человек и его символы. Серебряные Нити. 1997.

головного героя, антиподом Тайлера Дердена¹⁸⁹. Також варто зазначити, що архетип Старого Мудреця пов'язаний із головними героями творів «Вцілілий» і «Багно», поведінку та характер котрих ми дослідили в попередньому підрозділі. Водночас дані персонажі можуть вважатися носіями архетипу Трікстера. Останній є характерною складовою особистості людини, котра не бажає підкорюватися стандартам і часто чинить протиправні дії, бажаючи змінити суть гри. В даному контексті можна згадати персонажів роману Ірвіна Велша «На голці». Також, під даний опис підлягає герой інших творів шотландського автора Террі Лоусона, що з'являється в книгах «Клей» і «Дорога».

Водночас, у випадку розгляду персонажів «Бійцівського клубу» не в якості складових психіки головного героя, а як окремих постатей, загальна ситуація зазнає значних змін. В такому випадку Тайлера Дердена можна вважати носієм архетипу Старого Мудреця. Підвладна цьому механізму колективного несвідомого людина вважає себе володарем надлюдських можливостей, а всі її думки є істиною в останній інстанції маючи виключне значення для оточення. Останні часто вірять таким постатям сприймаючи їх як пророків і лідерів що може бути небезпечним за рахунок того що «прояв архетипу є контагіозним, наче інфекція і здатний викликати явища масового індукованого фанатизму»¹⁹⁰. Подібне яскраво простежується в роботі Чака Паланіка, де Тайлер Дерден висуває свою особисту філософію саморуйнування, котра знаходить відбиток в створенні Бійцівського клубу, згодом анархо-терористичної організації під назвою «Project Mayhem». Інші учасники проекту буквально возвеличують Дердена, підкоряючись йому у будь-якій справі. Навіть у випадку збереження ключового моменту твору, за яким Дерден і Оповідач є однією людиною, останній може водночас

¹⁸⁹ Карпиевич А. Маскулинность в романе Чака Паланика «Бойцовский клуб». Минск: РИВШ, 2019. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/233731>.

¹⁹⁰ Короленко Ц. П., Н. В. Дмитриева. Основные архетипы в классических юнгианских и современных представлениях. 2018. С. 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-arhetipy-v-klassicheskikh-yungianskikh-i-sovremennyh-predstavleniyah>.

втілювати обидва архетипи: Тіні – для головного героя та Старого Мудреця – для оточуючих.

Окрім цього, в творі «Бійцівський клуб» фігурує архетип ініціації, детально описаний Юнгом в роботі «Людина та її символи». В обряді посвяти учасника закликають відмовитись від амбіцій і бажань, скорившись суворому випробуванню. Виклик символічного переживання смерті може сприяти виникненню символічного переживання нового народження¹⁹¹. Ми надали детальну характеристику персонажів даного твору в попередньому параграфі. Цитати, котрі там фігурують можуть бути корисними і в даному контексті, оскільки досліджувані архетипи певною мірою пов'язані з такими елементами людської психіки, як Ід і Над-Я за Фройдом.

¹⁹¹ Юнг К. Г. Человек и его символы.

ВИСНОВКИ

Перший розділ роботи присвячується дослідженню психоаналітичної критики — літературознавчого методу, сформованого батьком психоаналізу Зигмундом Фройдом на межі XIX-XX століть. Впродовж років на світ з'явилася велика кількість ідей і теорій, скерованих на розвиток методу та іноді зовсім не схожих одне на одного за своєю суттю. Окрім всього іншого, в першому підрозділі було виокремлено літературні твори в якості одного з ключових чинників, що сприяв зародженню психоаналітичної теорії. Останнє корелює з широким колом інтересів Зигмунда Фрейда, внаслідок чого на світ з'явилися раніше невідомі концепції та ідеї, що стали базисом психоаналітичної теорії.

Наступна частина нашої роботи спрямована на дослідження ключових постулатів фрейдівського вчення, зробленого в межах ознайомлення з роботами науковця, присвяченими художній творчості. Сам Зигмунд Фройд намагався шляхом розкриття специфіки тих чи інших творів проаналізувати психіку митця. У фокусі науковця знаходилися роботи таких всесвітньо відомих творців, як Софокл, Вільям Шекспір, Федір Достоєвський, Леонардо да Вінчі тощо. Батько психоаналізу виокремив наявність едіпового комплексу в кожного з трьох перших авторів, перерахованих вище. З огляду на це, ми розкрили дане поняття за Фройдом, паралельно ознайомившись із сюжетом і специфікою кожного з перерахованих творів. Окрім всього іншого, нами був досліджений такий термін психоаналітичної теорії, як сублімація, що визначає один із захисних механізмів, коли заборонені бажання людини та внутрішня напруга долаються шляхом перенаправлення енергії на соціально-прийнятні дії. В контексті досліджуваної теми це є важливим. Також, ми коротко окреслили інші здобутки батька психоаналізу, надаючи характеристику тому чи іншому явищу. Хоча даний підхід до дослідження психіки митця шляхом

роботи з його творами часто визнавався критиками не дієвим, Зигмунд Фройд започаткував зовсім новий напрям у літературознавчих методологіях, що впродовж років розвивався все сильніше та у великій низці напрямів.

Не менш важливими для розвитку психоаналітичної критики стали роботи Карла Густава Юнга, котрий починав свій науковий шлях як прибічник Зигмунда Фрейда. Проте, з часом його ідеї стали відрізнятися від концепцій батька психоаналізу. Сам Юнг є засновником напрямку глибинної психології, що отримав назву аналітична психологія. Відкритий науковцем пласт під назвою колективне несвідоме докорінно змінив уявлення про людську психіку. Базуючись на теорії Карла Густава Юнга, велика низка дослідників присвятили роботи явищу літературних архетипів, що передбачає споконвіку відомі сюжети, образи, мотиви, персонажі тощо. Водночас юнгіанець Джозеф Хендерсон розробив поняття культурального несвідомого.

Іншою значущою гілкою психоаналітичної критики виступає неофройдизм, прибічники котрого трансформували низку ідей батька психоаналізу Зигмунда Фрейда. Важливою постаттю в даному контексті виступає німецький науковець Еріх Фромм, декотрі з розробок котрого було розглянуто в останньому підрозділі. Водночас, ми зверталися до наукової спадщини інших представників даного напрямку.

Другий розділ роботи розпочинається аналізом явища кіноадаптацій і зв'язку кінематографу та психоаналітичної теорії взагалі. Після цього було розглянуто деякі з ключових положень розробок Зигмунда Фрейда, зокрема його дослідження, присвячені структурі людської психіки. Базуючись на останньому та низці інших концепцій ми дослідили роман Чака Паланіка «Бійцівський клуб» та однойменну кіноадаптацію Девіда Фінчера. Даний твір виступає дуже широким полем для дослідження психоаналізу,

зображуючи історію перетворення інфантильного тридцятирічного хлопчика на самодостатнього чоловіка.

Третій розділ ми присвятили дослідженню інших творів обраних авторів. Повернувшись до розглянутої раніше структури психіки з позицій Фрейда, ми дослідили характер і поведінку головних героїв книги Паланіка «Вцілілий» і роману Ірвіна Велша «Багно» разом з однойменною екранізацією. В останньому підрозділі роботи було розглянуто героїв виокремлених книг як носіїв архетипів за Карлом Ґуставом Юнгом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С. С. Аналитическая психология К.-Г. Юнга и закономерности творческой фантазии. Ридли. URL: <https://readli.net/chitatonline/?b=381675&pg=1>
2. Аверинцев С. С. Мифы народов мира: энциклопедия. Москва, 1980. Т. 1. С. 110.
3. Александровская В. Н. Сознание и бессознательное: проблема социокультурных детерминант. Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. 2012. №2. С. 102–109.
4. Белкина С. Человек и бессознательное. Проблема бессознательного с древности до Фрейда. 2021. URL: <https://psykcontact.ru/chelovek-bessoznatelnoe-istorii-psihoanaliza/>
5. Бильченко Е. В. Поэзия в семиотике и психоанализе. InterConf. 2021. № 54. С. 281-290.
6. Бойко О. А. Архетип «Тени» в искусстве XX в. Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arhetip-teni-v-iskusstve-xx-v/viewer>.
7. Большакова А. Ю. Поэт и бессознательное. URL: <https://www.rospisatel.ru/bolshakova-kuznezov.htm>.
8. Большакова А. Ю. Теория архетипа и концептология. Культурологический журнал. 2012. – URL: http://cr-journal.ru/rus/journals/109.html&j_id=9.
9. Брейер Й., Фрейд З. Исследования истерии / пер. Сергей Панкова. Санкт-Петербург: ВЕИП, 2005. 168 с.
10. Вавилова Е. Ю. Трансформация тени (коллективное бессознательное как сфера диалектики добра и зла). Вестник Костромского государственного университета. 2008. С. 242. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-teni-kollektivnoe-bessoznatelnoe-kak-sfera-dialektiki-dobra-i-zla/viewer>.

11. Ганин В. Н. Психоаналитическая критика как литературоведческий метод. Информационный гуманитарный портал Знание. Понимание. Умение. 2013. URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/3/Ganin_Psychoanalytical-Criticism/.

12. Голдсмит Г. Н. История концепции переноса. Журнал Практической Психологии и Психоанализа. 2015. № 4. URL: <https://psyjournal.ru/articles/istoriya-konceptii-perenosa>

13. Гринсон Р. Практика и техника психоанализа. URL: <http://psyliterature.narod.ru/Library/PDF/343.pdf>.

14. Джабраилова А. Ш. От архетипа к симулякру. Философия и культура. 2018. №4. С. 72–76.

15. Джонс Э. Жизнь и творения Зигмунда Фрейда / пер. с англ. В. Старовойтова. Москва: Гуманитарий АГИ, 1996. 448 с. С. 143.

16. Єсипов О. В. Едіпів комплекс як важлива складова у становленні особистості. 2017. С. 154–163.

17. Зайцев П. Л. Персона и цивилизация: неархаические смыслы" последнего" архетипа К. Г. Юнга. 2018. С. 145. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/persona-i-tsvilizatsiya-nearhaicheskie-smysly-poslednego-arhetipa-k-g-yunga/viewer>

18. Зелинский С. А. Манипуляции массами и психоанализ. 2005. URL: <https://psyfactor.org/lib/zel5.htm>

19. Зислин Й. Страдал ли Эдип Эдиповым комплексом? (От эллинистического мифа к псевдостигматизации). Неврологический вестник. 2018. №4. С. 58.

20. Змановская Е. В. Современный психоанализ: теория и практика. 2010. – 281 с.

21. Иванов А. В. Учебное пособие по изучению литературоведческих методологий XX века (психоаналитическая критика, структурализм, структурно-семиотический метод, мифологическая критика). Для студентов-филологов. Могилев, 1998.

22. Карпиевич А. Маскулинность в романе Чака Паланика «Бойцовский клуб». Минск: РИВШ, 2019. URL: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/233731>.

23. Кинодо Ж. Читая Фрейда. Изучение трудов Фрейда в хронологической перспективе. Кинодо, 2019. С. 7.

24. Корбут К. П. Психоанализ о кино и кино о психоанализе. Журнал Практической Психологии и Психоанализа. 2005. № 2. URL: <https://psyjournal.ru/articles/psihoanaliz-o-kino-i-kino-o-psihoanalize>.

25. Короленко Ц. П., Н. В. Дмитриева. Основные архетипы в классических юнгианских и современных представлениях. 2018. С. 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnyie-arhetipy-v-klassicheskikh-yungianskikh-i-sovremennyh-predstavleniyah>.

26. Красильников И. А. Внутриличностный конфликт в гуманистическом психоанализе Э. Фромма. Вестник ГУУ. 2013. №2. С. 283–289.

27. Кудряшов И. С. Психоанализ и его предпосылки. Journal of Siberian Medical Sciences. 2016. №3.

28. Кулишова О. В. Театральная маска в древней Греции: ее истоки и контексты функционирования. Труды исторического факультета СПбГУ. 2015. №23. С. 7–16.

29. Куттер П. Современный психоанализ, Введение в психологию бессознательных процессов. Б.С.К, 1997. URL: <http://eb.arsu.kz:81ggb/pdf/foreign/k1301201537.pdf>. С. 11.

30. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу. URL: <https://www.libfox.ru/102125-3-zh-laplansh-slovar-po-psihoanalizu.html#book>.

31. Левчук Л. Т. Психоанализ: от бессознательного к "усталости от сознания". Киев: Выща школа, 1989. 183 с. С. 5.

32. Леденева Е. В. Толкование культуры у Зигмунда Фрейда. Философия хозяйства, 2018. № 4. С. 170-185.

33. Литературная редакция Е. Е. Соколовой и Т. В. Родионовой. Фрейд З. Продолжение лекций по введению в психоанализ. Тридцать первая лекция. Разделение психической личности / пер. Г. В. Барышниковой. Библиотека Якова Кротова. Санкт-Петербург: Алетейя, 1999. URL: http://krotov.info/library/21_f/re/freyd_6.html

34. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах. Москва Российский государственный гуманитарный университет, 1994. 136 с.

Мельниченко Т. В. Становление и развитие психоаналитического направления в литературоведении и критике. Культура народов Причерноморья. 2005. № 74. Т. 2. С. 181-184.

35. Мессер Д. Зигмунд Фрейд. АСТ. 2015. С. 57. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=80040&p=57.

36. Павлов А. Принцип удовольствия и избегания неудовольствия. Психоаналитический словарь. Психоаналитик.Ру. URL: <https://www.psychanalyst.ru/freud/pleasure-1.php>.

37. Павлов А. Страх наказания – три основные формы страха. Депрессия – причины возникновения. Психоаналитик.Ру, 2018. URL: https://www.psychanalyst.ru/depression_2/strah_nakazaniya.php.

38. Павлов А., Реброва Т. Регрессия либидо, задержка и фиксация. Психоаналитический словарь. Психоаналитик.Ру, 2020. URL: <https://www.psychanalyst.ru/glossary/regression.php#defense>.

39. Перевозкина Ю. М. Структура архетипической идентичности: от недифференцированного сознания к постинформационному пространству. Сибирский педагогический журнал. 2014. №3. С. 158.

40. Петров А., Реброва Т. Конверсионная истерия. Описание симптомов. Случай Анны О. Психоаналитический словарь. Психоаналитик.Ру. 2019. URL: https://www.psychanalyst.ru/glossary/conversion_hysteria.php.

41. Пимонов В. И. Что такое миф об Эдипе: к вопросу о структуре сюжета. Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки. 2021. Т. 23. №76. С. 110–114.

42. Психоанализ. Неофрейдизм. Франкфуртская школа. Философия XX века. URL: http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/FIL_XX/26.htm

43. Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина/ пер. с англ. А. М. Боковой, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. Москва: Независимая фирма "Класс". Библиотека психологии и психотерапии. 2000. Вып. 79. 304 с.

44. Ребеко Т. А. Архетип. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / гл. ред. И. Т. Касавин. Москва: Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. С. 72—73. 1248 с.

45. Руднев В. Смысл как травма: Психоанализ и философия текста. URL: https://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_05/1999_5_22.htm.

46. Рыжкова М. Теория Фрейда. URL: https://rhga.ru/stud_web/dinos/ps/Rizhkova/freid.htm

47. Салахиева-Талал. Психология в кино: Создание героев и историй. Москва: Альпина нон-фикшн, 2019. 349 с. С. 39.

48. Смирнова Н. Л. Литературоведение: школы и концепции. ГОУ ВПО УГТУ–УПИ. 2008. URL: <https://www.study.urfu.ru/Aid/Publication/8550/1/smirnova.pdf>.

49. Соколов В. Д. Вечные сюжеты. Миф об Электре. URL: <http://lit-prosv.niv.ru/lit-prosv/sokolov-vechnye-syuzhety/mif-ob-elektre.htm>.

50. Старовойтов В. В. Жизнь и творчество Эриха Фромма. Журнал Практической Психологии и Психоанализа. 2007. URL: <https://psyjournal.ru/articles/zhizn-i-tvorchestvo-eriha-fromma?ID=2773>.

51. Таланов В. Л., Малкина-Пых И. Г. Анализ переноса. 2003. URL: <http://med-stud.narod.ru/med/psycho/transfer.html>

52. Фрейд З. Художник и фантазирование: сборник. Москва: Республика, 1995. С. 128-134.

53. Фрейд З. Бессознательное. Москва: АНО ДПО Институт Психологии и Психоанализа на чистых прудах. URL: <https://psychic.ru/articles/classic01.htm>.

54. Фрейд З. Введение в психоанализ. Ошибочные действия. Сновидения. Москва: РИПОЛ классик, 2019, 354 с. С.121-333.

55. Фрейд З. Леонардо да Винчи, этюд по теории психосексуальности URL: https://bookap.info/book/freyd_o_psihoanalize_leonardo_da_vinchi/gl6.shtm.

56. Фрейд З. Об особом типе "выбора объекта" у мужчины. Московский Институт Психоанализа. 2016. URL: <https://freudproject.ru/?p=1960>.

57. Фрейд З. Очерк психоанализа / пер. Николаева В. И. Psychoanalysis | Психоанализ, 2014. URL: psychoanalysis.pro/857/freyd-z-ocherk-psihoanaliza

58. Фрейд З. Царь Эдип и Гамлет. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/fr_hud/01.php.

59. Фрейд З. Я и Оно: сборник. Харьков: Издательство «Фолио», 1998.

60. Фрейд, З. Достоевский и отцеубийство. Интерес к психоанализу: сборник / пер. с нем. 2004. С. 108-131.

61. Фрейд, Зигмунд. Психология бессознательного. АСТ, 2010.

62. Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост. 255 с. С. 12. URL: <https://bookap.info/genpsy/terlich/gl12.shtm>.

63. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова. АСТ, 2004. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/from_an/index.php.

64. Фромм Э. Бегство от свободы. Современные проблемы. Библиотека им. Елены Евдокимовой. С. 1. URL: <https://modernproblems.org.ru/philosophy/182-begstvo-ot-svobodi.html#content>.

65. Юнг К. Г. Человек и его символы.

66. Юнг К. Г. Человек и его символы. Серебряные Нити. 1997.

67. Юнг К. Психология и поэтическое творчество. 2010. URL: <https://www.peremeny.ru/blog/4430>.

68. Юнг, К. Г. Сознание и бессознательное / пер. с нем. В. Бакусева / изд. 2-е. Москва: Академический проект, 2009. 188 с. С. 24.

69. Юнг, К. Г. Сознание, бессознательное и индивидуация. Структура психики и процесс индивидуации. URL: <https://knigogid.ru/books/421174-soznanie-bessoznatelnoe-i-individuaciya/toread>

70. Юнг, К. Г. Архетипы и коллективное бессознательное / пер. А. Чечиной. Москва: АСТ, 2019. 496 с.

BIBLIOGRAPHY

71. Abley, Mark. Watchwords: The meaning of bidy keeps changing. *The Montreal Gazette*. 2015. URL: <https://montrealgazette.com/news/local-news/watchwords-the-meaning-of-bidy-keeps-changing>
72. Definition of 'bidy'. *Collins English Dictionary*. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/bidy>
73. Definition of 'tender'. *The Free Dictionary*. URL: <https://www.thefreedictionary.com/tender>.
74. *Fight Club*, Chapter 2 (Coping with Insomnia For Dummies). URL: <https://genius.com/Chuck-palahniuk-fight-club-chapter-2-coping-with-insomnia-for-dummies-annotated>.
75. Palahniuk, Chuck. *Fight Club*. 142 p. URL: <https://www.readingsanctuary.com/wp-content/uploads/2018/10/Fight-Club.pdf>.
Palahniuk, Chuck. *Survivor* / submitted by Maria Garcia. 141 p. URL: <https://booksvooks.com/nonscrolablepdf/survivor-pdf-chuck-palahniuk.html>.
76. Welsh, Irwine. *Filth* / submitted by Maria Garcia. 338 p. URL: <https://booksvooks.com/nonscrolablepdf/filth-pdf-irvine-welsh.html>.
77. Andrew, J. Dudley. *Concepts in film theory*. New York: Oxford University Press, 1984. 235 p.
78. Delahoyde M. *Psychoanalytic Criticism*. URL: <https://public.wsu.edu/~delahoyd/psycho.crit.html>.
79. Dr. Saul McLeod. *Carl Jung*. *SimplyPsychology*, 2018. URL: <https://www.simplypsychology.org/carl-jung.html>.
80. Gay, Peter. *Freud: a life for our time*. — London: Papermac, 1989. — C. 764. — 810 c.
81. Green, André. *The tragic effect: The Oedipus complex in tragedy*. Cambridge University Press, 2011.

82. Jung C. The Theory of Psychoanalysis. Introduction. URL: <https://www.pep-web.org/document.php?id=psar.001.0001a>.

83. Lebeau, Vicky. Psychoanalysis and cinema. London: Routledge, 1995. 176 p. P. 3.

84. Seymour Chatman. What Novels Can Do That Films Can't (And Vice Versa). Critical inquiry. Vol. 7. №. 1. University of Chicago Press, 1980. pp. 121-140.

85. Augé, Marc. The war of dreams: Studies in ethno fiction / translated by Liz Heron. London: Pluto Press, 1999. 136 p. P. 27.

86. Miller, P. C. Dreams in late antiquity: Studies in the imagination of a culture. Chichester: Princeton University Press, 1994. 273 p. P. 3.

87. Patricia Waugh. Literary Theory and Criticism: An Oxford Guide. Oxford University Press, 2006. P. 208. — 632 c.

88. Fight Club (1999). Trivia. IMDbPro. URL: <https://www.imdb.com/title/tt0137523/trivia?tab=tr&item=tr0755959>

MEDIAGRAPHY

89. Baird, Jon S. (Director) (2013). Filth. [Motion picture].
90. Fight Club - Basement | Fight scene (HD). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NHXXqlcCxPs>.
91. Fight Club - Tyler Durden speech. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=chyRpj-971o>
92. Fight Club (1/5) Movie CLIP - I Want You to Hit Me (1999) HD. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CR5Jp_ag2M8.
93. Fight Club (3/5) Movie CLIP - Chemical Burn (1999) HD. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zvtUrfnSnA>.
94. Fight Club 1999: Jack finds out the truth. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WKVxKrrbz1E>.
95. Fight Club: Tyler's Gone (1999) [HD]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=XICN89pi_bc.
96. Filth (2013) - Filth's suicide. URL: https://www.youtube.com/watch?v=k_wTqLRgldo.
97. Fincher, D. (Director). (1999). Fight Club [Motion picture]. United States: 20th Century Fox.
98. Vincent Bélanger. Every time Tyler flashes in Fight Club (1999). 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Hzox6ea78vs>
99. Бойцовский клуб. Статья мужчиной без отца. Психологический разбор фильма. Скрытый смысл. 2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VKOZSU8m6JY>
100. Грязь (2013) — русский трейлер. URL: https://www.youtube.com/watch?v=334EWL_7FvU&t=53s